

Geschiedenis

der stad

Bergen-op-Zoom.

1895.

Leiden. E. J. Brill.

GESCHIEDENIS
VAN
BERGEN-OP-ZOOM

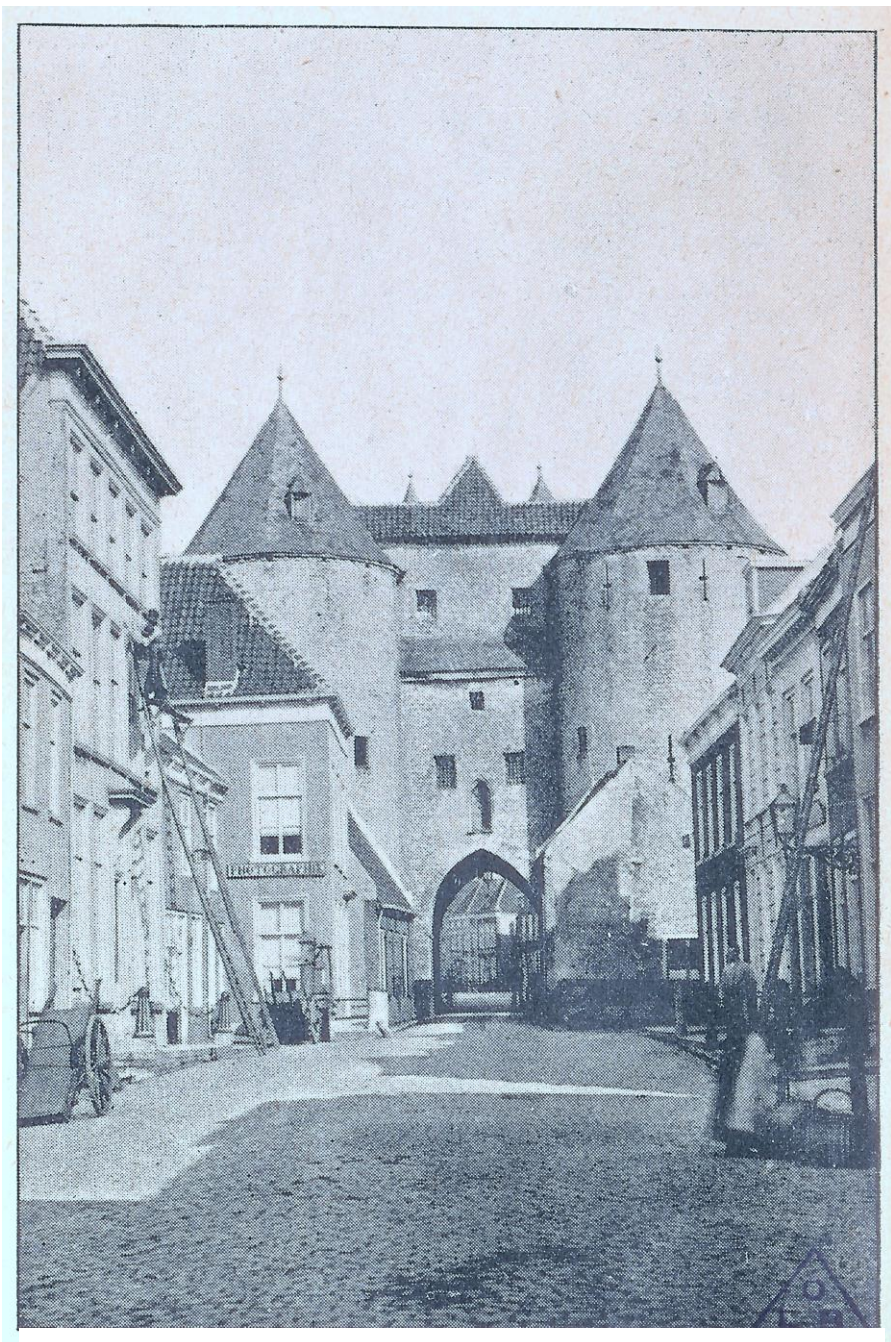
DOOR

W. K. C. BEERSTECHEER,
2e Luitenant der Infanterie.

Met eene afbeelding der Gevangenpoort
te Bergen-op-Zoom.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1895.

*Gevangenpoort en Rijkebuurtstraat anno 1895
(merk op hoe destijds over veilig werken gedacht werd)*

Opmerkingen vooraf

De schrijver van dit boekje heeft afgezien van het vermelden van bronnen en bronteksten. De juistheid van door hem gemelde conclusies en stellingen is daarmee niet onderbouwd, en kan slechts door later onderzoek worden bevestigd.

Wel zij opgemerkt dat er mededelingen over de Bergse historie worden gedaan die in andere publicaties niet of nauwelijks worden aangetroffen.

Omdat niet is nagegaan of hier voorkomende mededelingen later zijn onderzocht, dient de inhoud van dit boekje met de nodige reserve te worden beoordeeld.

Opmerkelijk is in dit verband dat de schrijver in voetnoot 6 het ontbreken van onderbouwing door anderen als een gebrek vermeldt.

Bij de digitalisering werd een aantal voetnoten en verwijzingen toegevoegd die niet behoren tot het oorspronkelijke boekje

Inhoud

INLEIDING	7
EERSTE HOOFDSTUK	10
Oorsprong en eerste geschiedenis van de stad	10
Hoe Bergen op Zoom eene zelfstandige heerlijkheid werd	13
TWEEDE HOOFDSTUK	16
De regeeringsvorm	16
Het rechtsgebied van het markiezaat	19
Arbitrale Uitspraak	23
De vierschaar	28
De krijgsraad	32
DERDE HOOFDSTUK	35
Bergen op Zoom onder de verschillende heeren en de eerste markiezen	35
Beslag op het markiezaat door de Spanjaarden	42
VIERDE HOOFDSTUK	45
De stad gaat tot de partij der Vereenigde Gewesten over	45
Aanslagen der Spanjaarden op de vesting	49
VIJFDE HOOFDSTUK	56
Gevolgen van het vredetractaat van Munster	56
Vrouwe Maria Isabella	57
Het huis de la Tour d'Auvergne	58
Werken van Coehoorn	60
Het huis von Sulzbach	66
ZESDE HOOFDSTUK	67
Beleg der Franschen in 1747	67

ZEVENDE HOOFDSTUK	74
Vrede van Aken	74
Laatste geschiedenis van Bergen op Zoom.	77
Herbegroving van de heeren van Glymes	81

INLEIDING

Door de vriendelijke bemiddeling van den heer G. J. F. Mes Az., archivaris te Bergen op Zoom, was het mogelijk om uit eene menigte geschriften en authentieke stukken een geheel te maken, waarbij gestreefd is om niet in weinig belangrijke bijzonderheden te treden. Tot opheldering dient nog te worden gezegd, dat toen de heer mes deze verhandeling had gelezen, hij verklaarde door zeer drukke bezigheden op ander gebied in archiefzaken verhinderd te zijn hetzelfde zelf te doen.

Als bronnen zijn gebruikt de werken van hen, die vooraf over de geschiedenis van Bergen op Zoom hebben geschreven, alsmede de boeken en papieren van de regeering der stad op het stadsarchief aanwezig. Hier volgen de voornaamste der genoemde werken.

- Van 1633 dateert een zeer verdienstelijk handschrift van De Rouck, hetwelk over den regeeringsvorm en de wording daarvan handelt ¹).
- Van het midden der vorige eeuw hebben wij twee belangrijke handschriften; het eene is van Jacob Baselis, dat handelt over de belegering der stad in 1588 door den hertog van Parma ²); het andere van A. Baks, dat eene herhaling en voortzetting van het werk van De Rouck is, bovendien de rechten van de heeren en markiezen verdedigt en het verval daarvan als onrechtmatig aantoonst.
- Faure, secretaris van de laatste markiezen, schreef een werkje in het Fransch, dat handelt over de geschiedenis van Bergen op Zoom.

1 Schrijver doelt waarschijnlijk op [Het compendium van Bergen op den Zoom](#) (Th. de Rouck) 1633 (toegevoegd).

2 [De belegeringhe van Bergen opten Zoom](#), Jacob Baselis de jonge (toegevoegd)..

Het is het eenige, dat op dit gebied in druk verscheen en is, behalve zeer oppervlakkig en onvolledig, niet vrij van partijdigheid ³).

- Mr. M. van Mansfeld, voormalig advocaat te Bergen op Zoom, schreef ook over de geschiedenis van deze stad. Door den dood werd hij in de voltooiing van zijn werk verhinderd en verscheen dit ook niet in druk.
- Van A. J. L. De Roock bestaan geschiedkundige beschrijvingen van eenige merkwaardige gebouwen in de stad nog aanwezig ⁴).

Bergen op Zoom was vroeger in tweeërlei opzicht van groot gewicht, ten eerste als koopstad, ten andere als vesting. Door de groote voorrechten der stad, zooals vrijdom van tolleren in geheel Holland en Zeeland, verleend door hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland, in 1393, en het recht tot het houden van vrije jaarmarkten, verleend door Maximiliaan van Oostenrijk, werd de handel zeer begunstigd. Het toppunt van bloei bereikte de handel in het laatst der 15e en het begin der 16e eeuw. In de stad bevonden zich toen groote handelshuizen van de Engelschen, van verscheiden Hanze-steden, enz. De Hanze hield hare markten in Bergen op Zoom, om Antwerpen, dat niet tot de Hanze behoorde, tegen te werken. De uitvoer van Brabantsch laken vooral was zeer groot en daartoe bevonden zich te Bergen op Zoom vele weverijen.

Een bewijs, dat veel in den handel omging, is het groote aantal goudsmederijen, vroeger in de stad aanwezig. Het tegenwoordig St. Annastraatje, de Kremerstraat, de Kortemeestraat (vroeger Goud-

3 [Histoire abrégée de la ville de Bergen-op-Zoom](#). Opnieuw uitgegeven met [Ned vertaling door de Geschiedkundige Kring](#), 2010 (toegevoegd).

4 [Iets over de Groote Kerk te Bergen op Zoom](#) door AJL de Roock (toegevoegd).

smeed-, daarna Smeedstraat geheeten) en een gedeelte van de Vischmarkt werden uitsluitend door het gilde der goudsmeden bewoond. De Engelsche straat heeft haar naam te danken aan het groote getal Engelsche kooplieden, die daar woonden. Hugo de Groot bevestigt, dat de handel langen tijd eene groote bron van welvaart voor de stad was, maar dat haar achteruitgang veroorzaakt werd door de nabijheid van Antwerpen en door de Spaansche overheersching. De Republiek zag er ten slotte het nut van in om van de stad eene grensvesting te maken. Toen was het met den handel gedaan. De stad heeft door de veelvuldige aanvallen, waaraan de vesting bloot stond, veel geleden.

Van de vroegere welvaart zijn nog slechts flauwe sporen te zien. Was vroeger Bergen op Zoom eene der belangrijkste koopsteden, in den tegenwoordigen tijd zou het dit moeilijk kunnen zijn, omdat de haven en de verbindingen daarvan met het binnenland niet aan de hedendaagsche eischen van den handel voldoen.

De vesting was eene der sterkste van Europa en wegens hare ligging voor de Nederlanden van groot strategisch belang. In dit overzicht zal het duidelijker blijken.

Mocht een mijner geachte lezers in het bezit zijn van oude papieren of andere zaken, die kunnen dienen tot volmaking en illustratie dezer verhandeling, dan zal hij den schrijver zeer verplichten deze in bruikleen te willen afstaan.

Dit kan misschien bij een eventueelen tweeden druk dienen tot eene herziening van mijn werk.

EERSTE HOOFDSTUK

Oorsprong en eerste geschiedenis van de stad

Van de stichting of het ontstaan van de stad is niets met zekerheid bekend. Op dezelfde plaats, waar nu de stad gebouwd is, stond een burcht, in het jaar 442 in de Saalfrankische wetten reeds genoemd. Het waarschijnlijkste is, dat zich eenige visschers neerzetten ter plaatse, waar de Zoom in de Schelde uitloopt, waar later de haven gemaakt is.

Lang voordat Brabant tot een hertogdom en Holland tot een graafschap was geworden, bestond reeds het graafschap Strijen. Tot dit laatste behoorden het land, dat thans onder dien naam bekend is het land van Breda, Bergen op Zoom en voorts alle landen tusschen het markgraafschap Antwerpen en de Oude Maas.

Het wapen van het markiezaat Bergen op Zoom bestond uit een keelrood veld, drie groene bergjes, waarboven drie zilveren kruisen. Dat van het graafschap Strijen was hetzelfde, doch de kruisen waren van goud.

Men heeft een brief, de dato 1 Juni 992 gevonden van Hildegondis, gravin van Strijen, echtgenoot van Ausfridus, graaf van Leuven en Huy, later bisschop van Utrecht ⁵). Deze brief, welke betrekking heeft op hare stichting van de abdij van Thoorn, is in meer opzichten van geschiedkundige beteekenis. Bergen op Zoom wordt daarin genoemd *Mons littoris*, in eenige andere oude geschriften ook wel *Mons ad littus*. Hierdoor wordt eenig licht verspreid omtrent den oorsprong van

5 De echtgenooten scheidten van elkander en begaven zich ieder in den geestelijken stand.

den naam der stad. Letterlijk beteekenen deze woorden; Bergen aan het strand, op den zoom. Waarschijnlijk bestonden de Zeeuwsche eilanden nog niet tijdens het ontstaan van dezen naam; Bergen lag dan werkelijk aan. het strand der zee. Doch ook al bestonden die eilanden, dan lag Bergen toch aan een inham der zee, de Oosterschelde. Het woord *Bergen* heeft waarschijnlijk betrekking op de haven. Het Oud-Hollandsche woord *bergen* dat men nog in *herberg* aantreft, beteekent zooveel als 'wijkplaats, woonplaats, haven', bijv. Hilligersberg, verblijf van Hillegonde, Geertruidenberg, woonplaats van Geertruida. Zoo moeten in Zevenbergen vroeger werkelijk zeven grachten geweest zijn.

In de haven van de stad vonden de schepen der Schelde bij hoogen vloed en onstuimig weder eene veilige schuilplaats. De naam 'Bergen' heeft dus op grond van de meest oordeelkundige overwegingen geen betrekking op de, trouwens geringe, heuvelachtigheid van het terrein.

Wat den naam van het riviertje de 'Zoom' betreft, dezen heeft het naar alle waarschijnlijkheid ontleend aan den naam der stad. Op oude stadskarten van omstreeks 1400 wordt het watertje, dat midden door de stad loopt en door de haven zijn einde vindt in de Schelde, niet 'Zoom', doch slechts 'waterloop', 'vaart' of 'grebbe' genoemd.

In 1530 werd het onbeduidende riviertje vergraven tot eene vaart om de turf van de oostelijk gelegen veengronden af te voeren en tevens om de oostelijke terreinen om de vesting door middel van opstopping te kunnen inundeeren.

Deze vaart loopt onder de huizen en straten van de stad door en kan door de sluisdeuren van het Spui opgezet worden. In 1882 werd de 'Zoom' gekanaliseerd tot begunstiging van de beetwortel-suikerfabrieken en kreeg zij een nieuwen mond, zoodat tegenwoordig

alleen water in de haven wordt gestort, als het noodig is om te spuien. De haven wordt bij vloed door de Schelde met zout water gevuld.

Voorts blijkt uit den brief, dat St. Geertruid, dochter van Pepijn van Landen, hofmeier van Clottarius en Dagobert, koningen van Frankrijk, gravin van Strijen is geweest, op de plaats, waar nu Bergen op Zoom ligt, heeft geleefd en aldaar eene kapel heeft gesticht, door St. Amandus gewijd.

In de nabijheid der stad vindt men aan het strand der Schelde eene bron, waarvan het water den zoeten smaak blijft behouden, niettegenstaande zij bij vloed door het zoute water van de Schelde wordt overstroomd. Bij deze bron, die nog steeds de St.

Geertruidsfontein wordt genoemd, vond men in de vorige eeuw nog de ruines van de kapel. Door ouderdom vervallen werd deze hersteld in 1631 en bij het beleg van de Franschen in 1747 vernield.

Ook blijkt uit den brief, dat in 992 het graafschap Strijen nog in zijn geheel bestond, en dat de graven en gravinnen het als een vrij allodiaal goed bezeten hebben en daar als souverainen regeerden.

Aan genoemde St. Geertruid schrijft men de stichting van de groote kerk toe, die in 654 moet hebben plaats gehad ⁶). Boven den ingang van de deur is gegraveerd:

6 De historieschrijvers die dit vermelden, halen daartoe geen enkelen bewijsgrond aan. Er zijn dan ook verschillende omstandigheden, die aan de waarheid doen twijfelen. Hierop komen wij later terug.

**Sancta Gertrudis, hujus terra quondam Domina,
interveni pro populo tuo**

d.i. *Heilige Geertruid, die voor dezen zijt geweest vrouwe van dit land, bid voor uw volk ⁷*).

Dit opschrift is door de Hervormden tijdens de troebelen over den godsdienst overdekt met een bord, waarop staan de woorden van Josaias:

Domus orationis vocabitur

d.i. *Mijn huis zal een bedehuis genoemd worden.*

Ook moet Geertruidenberg zijn naam aan St. Geertruid te danken hebben.

Hoe Bergen op Zoom eene zelfstandige heerlijkheid werd

Men weet noch welke graven Hildegondis hebben opgevolgd, noch wanneer het graafschap verdeeld of in verscheiden leenen gesplitst is, noch wanneer het van allodiaal in leengoed is overgegaan.

Waarschijnlijk is dit een twistappel geworden tusschen de graven van Holland en de hertogen van Brabant. In het begin van de 13e eeuw behoorde het gedeelte van het graafschap Strijen, dat thans nog dien naam draagt, onder de graven van Holland, terwijl het land van Breda, waarin Bergen op Zoom lag, daarvan afgescheiden, stond onder een souverainen heer. Dit was een uitvloeisel van het vredestractaat, in 1203 gesloten tusschen Hendrik, hertog van Lotharingen, Brabant en Limburg, en Dirk VII, graaf van Holland, dat een einde maakte aan de langdurige geschillen tusschen genoemde heeren. Volgens sommige historieschrijvers is het graafschap Strijen in 1116 feodaal geworden en zijn de heeren van Breda de afstammelingen van de graven van Strijen.

⁷ Voor een verklarend artikel over deze (thans definitief verdwenen) tekst, zie [Waterschans 2004-1](#)

Toen Elizabeth, vrouwe van Breda, als laatste onmiddellijke erfgenaam was overleden in 1280, ontstond een geschil nopens de successie harer goederen tusschen de heeren Ridder Gerard van Wesemale, heer van Kwabeke, en Raso van Gaveren, heer van Liedekerke, beiden getrouwd met eene kleindochter van Godevaart IV, voormalig heer van Breda. Dit geschil werd beslist door Jan I, hertog van Lotharingen, Brabant en Limburg. Eene verdeeling had plaats in 1287 en werd ten uitvoer gebracht in 1290, na den dood van Arnoud van Leuven, echtgenoot van Elizabeth, die het vruchtgebruik had blijven behouden. Raso van Liedekerke kreeg Breda en nog verscheiden dorpen, Bergen op Zoom en ettelijke omliggende dorpen vielen aan Gerard van Wesemale ten deel, terwijl het overige der erfenis gemeen goed bleef en eerst in 1458 werd verdeeld. De verhouding tusschen deze heeren en den hertog van Brabant was in dier voege geregeld, dat de eersten van hunne landen als vrij leen bezit hadden met alle heerlijke rechten, terwijl de laatste als leenheer slechts het recht van hulde behield. Daarmede gingen samen de belofte van de heeren tot hulpbetoon tegen een gemeenschappelijken vijand in geval van defentie en de belofte van den hertog als leenheer tot bescherming. Uit vrees voor moeilijkheden, waaraan de heeren zouden kunnen blootstaan door de ligging tusschen twee machtige rijken, kwamen zij er toe hunne goederen te ontvangen en houden als een leen van den hertog van Brabant. Slechts wat betreft de verplichting tot hulde en manschap waren Gerard van Wesemale en zijne opvolgers afhankelijk. Uit verscheiden omstandigheden, welke zich later voordeden, blijkt, dat de hertogen nimmer inbreuk maakten op de heerlijke rechten van hunne leenmannen. Op deze wijze werd Bergen op Zoom eene zelfstandige heerlijkheid.

Karel V verhief het in 1533 tot een markgraafschap. Het markiezaat was van Noord naar Zuid negen en van Oost naar West vijf uur gaans lang en bevatte behalve de steden Bergen op Zoom en Steenberghe de dorpen Oudenbosch, Kruisland, Halsteren, Wouw, Hoeve, 't Zanddaarbuiten, Fijnaart, Oud-Gastel, Rucphen, Borgvliet, Heerle, Woensdrecht, Hoogerheide, Ossendrecht, Huybergen en Putten. Hooge vloedden gaven dikwijls aanleiding tot overstroming en verdrinking van land. De westelijke vruchtbare polders werden deels door den hoogen vloed in 1530 overstroomd en liepen deels gedurende de oorlogsrampen in 1572 onder, doordat de dijken doorgestoken werden. Zoo is het dorp Hildernisse geheel in de golven verdwenen en zijn van het dorp Borgvliet nog slechts enkele huizen overgebleven. De breede landstrook, onder de wateren van de Schelde bedolven, heet nog 'verdrongen land van het markiezaat' ⁸).

8 Roemerswaal, eene belangrijke koopstad, aan de overzijde van de Schelde gelegen, waar de graven van Holland als graaf van Zeeland werden gehuldigd, en toen hoofdstad van Zeeland, ging mede bij gedeelten in de wateren der Schelde verloren.

TWEEDE HOOFDSTUK ⁹

De regeeringsvorm

Volgens Mr. M. van Mansfeld ¹⁰⁾ overtrof de regeeringsvorm van het markiezaat dien der best ingerichte regeeringsbesturen van Oud-Griekenland en Rome. De burgers zagen zich zelven en hunne eigendommen tegen alle willekeur beveiligd, en de maatschappelijke wetten, bekend onder de benaming van costumes en usantiën, waren alleszins voldoende tot het handhaven van de maatschappelijke orde en hielden vele goede bepalingen in. De Fransche wetgeving heeft bij het samenstellen van hare voortreffelijke wetboeken daarvan gebruik gemaakt; in het bijzonder is de organieke wet op het vrederecht van 24 Aug. 1790 geheel uit de costumes enz. van Bergen op Zoom overgenomen.

Reeds spoedig werd Bergen op Zoom eene besloten stad en langzamerhand kreeg de regeering den vorm, zooals deze was tijdens Karel V en later. De regeeringsvorm onderging geene belangrijke verandering dan na het sluiten van den vrede van Munster in 1648, toen de Staten-Generaal de soevereiniteit aan zich trokken en meer en meer invloed uitoefenden op de regeering van het markiezaat. De vorming der regeering werd voornamelijk tot stand gebracht door de menigte privilegiën, die de burgers meestal door koop van hunne heeren verkregen; ook de Arbitrale Uitspraak van Philips den Schoone en de nadere verklaringen of interpretaties ¹¹⁾ hadden daarop zeer

⁹ Zie voor een uitgebreider toelichting van het onderwerp van dit hoofdstuk ook W.A. van Ham: *Macht en gezag in het Markiezaat*, deel III; 2000.

10 Zie de inleiding pag 7.

11 Zie Arbitrale Uitspraak, pag 18

veel invloed. Door een en ander genoten de burgers in Bergen op Zoom zulke groote vrijheden, als schier nergens 'in denzelfden tijd plaats had.

Aanvankelijk was het heerlijk gezag vrij wel onbeperkt, doch allengs stonden de heeren, door geldgebrek daartoe genoopt, een deel hunner rechten aan de onderdanen af. Daarentegen wisten de heeren en markiezen van Bergen op Zoom door koop, dienstbetoon als anderszins van hunne leenheeren en hunne naburen zekere rechten te verkrijgen.

De heer had in zijne landen de opperste rechtspraak, zoowel in crimineele als in civiele strafzaken. Alleen aan den heer deden de stad en de landen den eed van trouw; hij had het recht gehuldigd te worden en van zijne onderdanen de manschap te ontvangen. Verder had hij de gewone rechten van een soeverein.

De heer stelde een drossaard voor de hooge en een schout voor de lage justitie aan. Zij legden op hunne aanstelling beiden den eed af in handen van den heer en gaven daarvan kennis aan den 'burgermeester buiten der banke' met het verzoek eene vergadering van politie te beleggen. De nieuw aangestelde ambtenaar werd alleen bij goedvinden van deze vergadering aangenomen en legde in tegenwoordigheid van deze opnieuw den eed af. De drossaard en de schout hadden ieder eene stem in alle zaken de politie der stad aangaande. Deze ambten werden later in één persoon vereenigd; en deze had toen twee stemmen, terwijl de burgemeesters en de schepenen er elk één hadden.

De drossaard had tot zijn dienst voor de hooge justitie 's heeren 'kolfdragers' en de directie van de Gevangenpoort. De cipier of 'stokbewaarder' daarvan legde den eed af in handen van de magistraat. De schout had tot zijn dienst twee 's heeren kolf dragers

tot het doen van arrestaties, gijzelingen, enz. De drossaard resideerde bij den heer ten hove. Hij en de schout hielden van wege den heer toezicht op het stedelijk bewind.

De drossaard vertegenwoordigde in alles den heer en waakte voor zijne rechten en zijne hoogheid. In de vergaderingen van politie nam hij de eerste plaats in bij afwezigheid van den heer.

Voorts werd aan den drossaard gewoonlijk door den heer machtiging verleend om uit naam van dezen de oude wet af te danken en de nieuwe aan te stellen. Deze wet bestond uit de bank van schepenen, negen in getal en waarvan de president 'burger-meester binnen der banke' heette, benevens den 'burger-meester buiten der banke'. De schepenen zaten als rechters in de vierschaar en waren tevens 'raden' of leden van den raad.

Laatstgenoemde ambtsdienst van den drossaard gaf er soms aanleiding toe, dat hij in de rechten van den heer trachtte te treden. Zoo wist in 1724 de toenmalige drossaard de Groot van *Hunne Hoog Mogenden* als representanten van den hertog van Brabant te verkrijgen, dat de drossaard gerechtigd werd tot het doen van eene voordracht van schepenen, en dat de markies gehouden was uit die voordracht de schepenen te kiezen zonder daar buiten te gaan. Eenige jaren daarna echter werd de schikking getroffen, dat de heer zonder voordracht kon kiezen en dat de drossaard de schepenen zou beëedigen, mits dezen volgens de wet behoorlijk waren gequalificeerd. Dit gebeurde in een tijd, dat de heer in zijne heerlijke rechten reeds meer en meer werd beperkt. Hierop zullen wij later terugkomen.

Het rechtsgebied van het markiezaat

was in vier kwartieren verdeeld, waarvan de stad er een uitmaakte. In elk district stond een drossaard aan het hoofd van de hooge en de lage rechtspraak.

Te Bergen op Zoom was een **leenhof**, bestaande uit den drossaard, als hoofd den heer vertegenwoordigende, en zeven leden, leenmannen genoemd, geassisteerd door een griffier, het beheer van alle leengoederen binnen het markiezaat voerende. Dit was tevens hof van beroep in strafzaken, zoo correctioneële als crimineële, door de schepenen banken ten platten lande behandeld. De leden en de griffier werden door den heer aangesteld.

Het gezag was tusschen de drossaards en de andere overheidspersonen en ambtenaren zoo danig verdeeld, dat de een zich niet rechtens als de meerdere boven den ander kon wanen. Daardoor bleven de geregelde gang van zaken en de goede orde behouden. Volgens privilegie van den markies Antonis van 1533 werd de wet op St. Geertruidenavond, den 16en Maart, afgezet en den volgenden dag, dus op St. Geertruidendag ¹²⁾, voor den middag de nieuwe wet aangesteld. Twee van de oude schepenen konden echter in de bank zitting blijven houden. De stadsrekening moest op den 16en Maart, alvorens de oude wet aftrad, in gespannen vierschaar en in presentie van de drie leden' van den 'breeden raad' ¹³⁾ op de publieke rolle worden gesloten en bleef dan zes weken voor een ieder openliggen. De schepenen, door den heer verkozen zijnde, werden door den drossaard op den daarvoor bepaalden tijd op het stadhuis ontboden. Wanneer zij zich bereid verklaarden om de voor hen bestemde taak op

12 D. i. de verjaardag van St. Geertruida, de beschermheilige der stad.

13 Zie breede raad

zich. te nemen, dan legden zij in handen van den drossaard ten overstaan van de nog aanwezige magistraat, de raadsleden der natiën en de dekens der gilden en ambachten den eed af. Deze formaliteit geschiedde ten aanhoore van het volk na het luiden van de groote klok.

Dan werd door de schepenen uit hun midden een president gekozen, genaamd ' burger-meester binnen der banke', bij verkorting 'burger-meester van binnen'. De drossaard deelde aan de nieuwe schepenen mede, wie de heer als burgemeesters, rentmeesters, enz. had aanbevolen. De schepenen waren echter vrij in hunne keus.

Vervolgens werd door de schepenen een 'burger-meester buiten der banke' gekozen. Deze werd gewoonlijk 'burger-meester van buiten' genoemd.

De namen van de nieuwe burgemeesters werden van de pui van het stadhuis afgekondigd.

Den volgenden dag werden alle dekens van de gilden gedaagd en legde de burgemeester van buiten zijn eed af in hunne tegenwoordigheid en in gespannen vierschaar. De drossaard nam den eed af.

Drossaard, schout, burgemeesters en schepenen kozen daarna twee rentmeesters en drie weesmeesters, die ontboden werden en in dit college den eed aflegden.

Den 19en Maart werden twee accijnsmeesters, zeven raadslieden uit de natiën, - de gilden en ambachten, der stad, achtentwintig in getal, werden in **zeven natiën** verdeeld, - drie keurmeesters en een controleur voor stadsaccijns gekozen.

Al deze functionarissen werden beëdigd. De magistraat bestond uit de burgemeesters en de schepenen van stadswege, den drossaard en den schout vanwege den heer, en werd geassisteerd door twee rentmeesters, een pensionaris en een secretaris.

De schout was belast met het ten uitvoer brengen van alle verordeningen van de magistraat, het opleggen van boeten bij kleine overtredingen dier verordeningen en der stadskeuren, het doen voltrekken van alle vonnissen in correctioneële of civiele zaken van de burgemeesterskamer en van de vierschaar door middel van een 'korte-roede', d. i. deurwaarder ¹⁴). Hij had het toezicht op de stad, de nakoming der verordeningen en keuren betreffende, op de politie der stad, op verkooping, markten, kermessen en jaarmarkten, op de vreemdelingen, op alle zaken de civiele rechtspraak betreffende.

Schepenen moesten behooren tot de meest gequalificeerde en gegoede personen, leden zijn van de ware gereformeerde kerk - volgens reglement van de Staten-Generaal van 1660, evenals alle ambtenaren en overheidspersonen, - en Brabanders van geboorte. In 1727 werd de heer Wallenburg, een Tholenaar, door den Ed. Mog. Raad van Brabant te 's Gravenhage genaturaliseerd en tot schepen gekozen.

De burgemeester van buiten moest een persoon van aanzien zijn en geen ambacht doen. Hij had in den raad de eerste plaats volgende op den heer, stelde alle zaken, hetzij van wege den heer of van wege de stad, aan de magistraat voor, deed daarover beraadslagen en stemmen en daarvan door den secretaris de notulen aanhouden. Hij was bevoegd de vergadering van de magistraat te beleggen en, wanneer besloten was tot het vergaderen van den breeden raad, dezen op te roepen. Hij maakte de stadsrekening op met de beide rentmeesters en volgde met dezen de drie leden van den breeden raad den 16en Maart ter rolle om daarvan verantwoording te doen. Hij was opperdeken van alle gilden. De deken en de gezworenen van een gilde

14 Onder 'lange roede' verstond men den scherprechter met zijne knechts.

of ambacht mochten geen vonnissen vellen zonder zijn voorafgaande toestemming ¹⁵). Ook was hij president van de burgemeesterskamer, waar alle vonnissen civiele zaken betreffende, ter eerste instantie gewezen werden tot boeten van ten hoogste vijftig gulden. Ver der was hij beschermer van de gilden en ambachten en moest hij de rechten der burgers en ingezetenen voorstaan, vooral van de weduwen en weezen.

De stad had **twee rentmeesters**. Zij ontvingen alle stadsinkomsten en betaalden alle stadslasten, de gewone volgens voorgaande stadsrekening en de buitengewone op ordonnantie van de magistraat. Zij woonden, wanneer noodig, de raadsvergaderingen bij en hadden in zaken aangaande het gemeen welzijn der stad eene raadgevende en beslissende stem.

De drossaard, de schout en de beide burgemeesters waren van wege den heer gevolmachtigd om alle zaken betreffende de financiën op de 'rentmeesterskamer' te regelen.

De 'weeskamer' bestond uit drie weesmeesters, waarvan er een president was, en werd geassisteerd door een secretaris, in den laatsten tijd den stadssecretaris. De weesmeesters werden jaarlijks uit vroegere regenten gekozen. Zij hadden het toezicht op alle ouderlooze kinderen en de voogden van dezen moesten elk jaar van hun bestier verantwoording doen aan de weeskamer.

De breede raad bestond uit drie leden: 1^e de magistraat, 2^e de oude regenten (burgemeesters, schepenen en rentmeesters), 3^e de raadsliden. De beide laatste leden werden samen den 'buitenraad' genoemd; het eerste lid werd daartegenover 'binnenraad' geheeten. De buitenraad werd alleen opgeroepen om zitting te nemen met den

15 Zie blz. 34

binnenraad, zoo als wij gezien hebben, bij het overleggen van de stadsrekening voor het aftreden der oude wet, verder om in alle zaken mede te stemmen, die eenige belasting boven de gewone tengevolge hadden, en ten slotte bij het huldigen van een nieuwen heer.

De burgemeester van buiten opende de vergadering en stelde aan den buitenraad voor de punten, die door de magistraat waren besloten in overweging te nemen en te bespreken. De beide leden van den buitenraad verwijderden zich daartoe ieder afzonderlijk en kwamen na afloop daarvan weer terug. De president van den buitenraad vroeg het advies van de magistraat, waarop de burgemeester van buiten antwoordde. Vervolgens gaven de oude regenten hun advies en eindelijk de raadslieden, Bij meerderheid van aanwezige stemmen werd daarna besloten.

De concierge van het stadhuis was belast met alle ontbiedingen, oproepingen, dagvaardigingen, aanzeggingen enz. Hij was: ook korteroede ¹⁶). Behalve hem waren er nog twee korteroeden en drie gerechtsdienaars.

Arbitrale Uitspraak

Reeds is gewag gemaakt van de Arbitrale Uitspraak. Ziet hier het ontstaan en den inhoud daarvan. De dekens en de gezworenen der stad Bergen op Zoom brachten voor den Raad van Brabant hunne klachten over hun heer Jan II de Glimes wegens het willen invoeren van zekere ordonnantiën ten nadeele van de stadsrechten en die men van stadswege weigerde te bezegelen. Deze klachten gingen niet uit van de magistraat, noch van den buitenraad, maar van de natiën ¹⁷). De dekens en de gezworenen dienden in absentie van den heer

16 Zie korteroede', d. i. deurwaarder pag 13

17 Zie natiën pag 13

schriftelijk hunne klachten in aan den raad, terwijl de heer in absentie van eerstgenoemden mondeling daarop antwoordde en vermeldde, dat dezen weigerden zijne ordonnantiën te bezegelen.

Beide partijen onderwierpen zich aan de arbitrale uitspraak van den raad uit naam van den hertog van Brabant, Philips den Schoone, hetgeen plaats had in 1455.

Elk jaar, wanneer men burgemeesters en rentmeesters kiest, zullen door de dekens en de gezworenen van elke natie aan schout en schepenen worden opgegeven twee goede notabele mannen uit iedere natie.

Schout en schepenen zullen van elk der twee personen een kiezen als raadsman, die voor schout en schepenen zal worden beëdigd. Deze raadslieden zullen met den buitenraad zitting nemen, wanneer de magistraat noodig oordeelt, dat deze voor het welzijn der stad moet worden opgeroepen.

De buitenraad bestaat uit de personen, die schepen of rentmeester zijn geweest. De buitenraad en de raadslieden zullen opgeroepen worden, wanneer er zaken voor te stellen zijn, als verkoop van erf- en lijfrenten op de stad, het weggeven van giften, het verhoogen of verlagen van accijnsen of andere zaken, waarbij de ingezetenen belast of bezwaard zouden kunnen worden.

De zeven raadslieden zullen voor het afdoen der zaken hunne dekens en gezworenen doen vergaderen en die zaken daaraan voorstellen.

De dekens en gezworenen zullen de notabelsten van hun gilde of ambacht moeten bijeenroepen om te beraadslagen. De uitslag hiervan wordt aan den raadsman medegedeeld. Zoo de adviezen niet eensluidend zijn, zullen de dekens en gezworenen die vergelijken en tot één opinie brengen, hetzij met aller goedvinden of bij meerderheid van stemmen.

Ieder der raadsleden zal de opinie zijner natie in de vergadering der drie leden overbrengen en dan zal men trachten tot eene vergelijking te komen om een eenparig besluit te nemen. Indien de raadslieden niet tot een eenparig besluit kunnen komen, zal bij meerderheid van stemmen worden besloten.

Wanneer in den breeden raad over de zaken is besloten, mogen de dekens en gezworenen niet meer vergaderen om daarover te spreken. Dit vergaderen is ook niet toegestaan, wanneer het is om te spreken over andere zaken dan die, welke hun gilde of ambacht aangaan, tenzij met toestemming van den heer of diens ambtenaren of wethouders. Jaarlijks zal op den vastgestelden tijd der verkiezing door den ouden deken en de oude gezworenen van elk gilde of ambacht aan schout en schepenen eene schriftelijke voordracht worden ingediend van acht of zes der notabelste mannen van het gilde of ambacht. De schout en schepenen kiezen daaruit een deken en drie of twee gezworenen, naarmate het gilde of ambacht drie of twee van de laatsten pleegt te hebben. Dezen zijn gedurende een jaar belast met het bestuur over het gilde of ambacht en leggen voor schout en schepenen den eed af. In geval van oproer of eenige andere ongeregeldeheid moet de schutterij, daartoe gewaarschuwd, aanstonds onder de wapenen komen voor het stadhuis, de bevelen van den schout en de wet opvolgen en niet uiteengaan zonder toestemming op boete van eene oude schild, twee derden voor den heer en een derde voor de stad. Het volgend jaar bleek eene interpretatie of **verklaring van de Arbitrale Uitspraak** van hertog Philips noodig te zijn. Deze hield het volgende in:

- Iemand uit den buitenraad kan ook als raadsman worden verkozen.
- In gewone zaken kunnen de raadslieden op eigen gezag handelen; in moeilijke gevallen moeten zij de dekens en gezworenen van de

natie raadplegen. Indien de adviezen van de zeven natiën accorderen, dan mag niet een der raadslieden ook uit naam der anderen spreken; elk moet zijn bijzonder advies overgeven. De binnenraad geeft eerst zijne opinie ten beste, daarna de buitenraad en vervolgens de raadslieden.

- De heer of zijn ambtenaar met burgemeesters en schepenen in zijn naam zijn alleen bevoegd eenige zaak in beraad van de drie leden te brengen. Indien de raadslieden of andere ingezetenen iets daaraan voor te dragen hebben, moeten zij dit den heer of zijn ambtenaar en burgemeesters en schepenen bekend maken, waarop dezen dat dan in beraad van de drie leden kunnen brengen.
- De heer of zijne ambtenaars en burgemeesters en schepenen in zijn naam kunnen allerlei verordeningen maken en beschikkingen nemen voor de politie der stad en om de accijnsen haar rechten loop te doen behouden en te voorzien in de misbruiken daartegen, zonder vooraf den buitenraad en de raadslieden te behoeven oproepen. Zonder dat dit geschiedt, mag niet worden besloten tot het verhoogen der accijnsen, het verkoopen, vervreemden enz. van erf- en lijfrenten en verder alle zaken, waardoor de ingezetenen bijzondere of hoogere lasten zouden moeten opbrengen.
- De binnenraad mag wel nieuwe werken laten maken zonder toestemming van de twee andere leden, mits dat de gewone inkomsten daartoe toereikend zijn en die werken geene verhooging van belastingen tengevolge hebben.
- Het geven van kleine giften en de belooning van stadsarbeiders wordt aan den binnenraad overgelaten.

De natiën waren nog niet met de Arbitrale Uitspraak tevreden. Ook meenden zij, dikwijls niet ten onrechte, dat daarvan werd afgeweken. Een en ander was oorzaak van het ontstaan van de **nadere**

interpretatie van Karel V in 1519 op de Arbitrale Uitspraak. Deze hield het volgende in:

- Wanneer de raadslieden aan de vergadering der dekens en gezworenen van de natie verslag gedaan hebben van hetgeen voorgesteld is in den breeden raad, dan zullen de deken en de gezworenen van hun ambacht de notabelste mannen vergaderen om te beraadslagen en vervolgens hun advies aan den raadsman overgeven. Die notabele mannen, zes in getal, zullen jaarlijks, als men de raadslieden kiest, gekozen worden door schout en schepenen uit eene voordracht van twaalf door de natie te doen.
- In zeer moeilijke gevallen kan met toestemming der schepenen het geheele gilde of ambacht worden opgeroepen.
- De raadslieden moeten hunne rapporten schriftelijk en op hun eed overgeven.
- De zaken moeten in de drie leden of den breeden raad in aller presentie met meerderheid van stemmen besloten worden. De burgemeesters en de schepenen moeten in den eed bij hunne aanstelling de Arbitrale Uitspraak en dier Interpretatie, mitsgaders alle andere rechten, privilegiën en statuten der stad bezweren te zullen onderhouden.

De schippers en de kleermakers (waarbij de lakenwevers) maakten ieder eene natie uit en hadden alle jaren dus een raadsman. Andere gilden en ambachten behoorden om beurten tot eene natie, terwijl vele gilden geen deel aan eene natie hebbende, geene raadslieden hadden. De oorzaak hiervan is, dat, toen de stad als besloten verklaard werd en recht van zitting in de staten van Brabant kreeg in 1313, sommige gilden reeds bestonden of zoo aanzienlijk waren, dat zij recht in de regeering verkregen, naarmate van hun belang en hunne sterkte,

terwijl later aangekomen gilden, toen de stedelijke regeering reeds meer gevormd was, dit recht niet meer konden verkrijgen. Wanneer de drossaard ambtswege eene vergadering van politie noodig achtte, dan moest hij zich tot den burgemeester van buiten wenden. Deze was dan gehouden onverwijld de vergadering bijeen te roepen. Zooals wij in de Arbitrale Uitspraak gezien hebben, werden alle keuren en ordonnantiën aangaande de politie gemaakt door den heer of zijn ambtenaar in zijn naam en de burgemeesters en schepenen.

De vierschaar

van Bergen op Zoom bestond uit den schout ¹⁸), de negen schepenen, waarvan de president, zooals wij gezien hebben, den naam droeg van 'burgermeester binnen der banke', en werd geassisteerd door den griffier. Zij vergaderde tweemaal in de week om de rechtszaken af te doen; maar wanneer er in crimineele zaken moest worden geprocedeerd, dan nam zij driemaal in de week zitting. Alle vonnissen werden gewezen en uitspraken gedaan op maning van den schout. Alvorens crimineele zaken te behandelen, werd de vierschaar op de volgende wijze gespannen. Eerst liet de schout de groote klok van het stadhuis luiden, waarop de schout en de schepenen ter rolle kwamen. Dit geschied zijnde, luide de schout driemaal de kleine klok of bel, die naast zijne stoel hing.

Daarna vroeg de schout aan den president-schepen:

"Gelieft Mijnheer, dat ik de vierschaar zal spannen?"

Hierop volgde als antwoord:

"Mijnheer de schout zal gelieven de vierschaar te spannen in den naam van onzen genadigen Heer den Markgraaf van Bergen ende van zijne

18 Alvorens het ambt van drossaard en dat van schout in één persoon vereenigd waren, nam in crimineele zaken de drossaard in plaats van den schout zitting.

stad van Bergen om recht en justitie te administreeeren naar behooren, mits dat niemand en spreke dan met behoorlijke dingtale op de poene daartoe staande, zijnde zeven gulden”.

Daarop zeide de schout:

“Ik span de vierschaar in den naam van [...]”¹⁹ als Heer en Markies van Bergen ende zijne stad, van Bergen om recht en justitie te administreeeren naar behooren, mits dat niemand en spreke als met minnelijke dingtale op de poene daartoe staande”.

De drossaard en zijne dienders mochten alle vagebonden en personen, ter kwader faam bekend, op aanklacht arresteeren en op 's heeren poort opsluiten. Alle personen, op heeterdaad betrapt, mochten in gijzeling of in de poort worden gezet, naarmate van den aard van het feit en de gevolgen daarvan.

Geene personen van goeden naam mochten worden gearresteerd, tenzij met voorafgaande bewilliging van den rechter, hetgeen gevraagd werd in de kamer van politie aan den burgemeester van buiten. Deze bewilliging noemde men ‘den kreet van schepenen’.

Noch schout, noch drossaard, noch dezer dienders mochten in het huis van een burger tegen diens wil indringen om er iemand uit te halen, tenzij met den kreet van schepenen en in tegenwoordigheid van drossaard of schout, twee schepenen en den secretaris.

Wanneer de drossaard iemand gevangen had genomen of dien vervolgde, moest hij hem binnen den derden dag terecht stellen. De gedaagde moest elken rechtsdag, wanneer over hem werd geprocedeerd, persoonlijk verschijnen. Een advocaat-procureur was steeds belast met de verdediging van den gedaagde, ook al had deze geen middelen om de kosten te dragen.

¹⁹ Waarop de naam van de markies van die periode werd genoemd.

Wanneer het vonnis was geveld, werd het door de schepenen aan den drossaard heimelijk medegedeeld. Deze maakte het den heer van Bergen schriftelijk bekend en verzocht diens verklaring. Deze verklaring werd den schepenen voorgelegd. In geval van gratie werd dit geregistreerd en den gedaagde vrijheid verleend.

Indien deze tot straf was veroordeeld, liet de drossaard alles voor den volgenden rechtsdag voorbereiden. Was het vonnis doodstraf, dan liet hij het den veroordeelde den vorigen avond aanzeggen door den griffier, bijgestaan door een predikant. Dit geschiedde omtrent vijf uur. Van dien tijd af werd de gevangene ontkluisterd, op de kamer van de poort gezet en aan de predikanten overgegeven, die om beurten bij hem bleven. Hem werd des avonds alles te eten gegeven, wat hij wilde. Den volgenden dag 's morgens om half tien werd hij op het stadhuis gebracht. Om tien uur kwamen de schepenen ter rolle en vroeg de drossaard in tegenwoordigheid van den gevangene uitspraak van het vonnis. Was dit geschied, dan werd de veroordeelde dadelijk ter executie gesteld.

Kleine overtredingen der stadsverordeningen werden door den schout alleen op de 'ordinaire rolle' uitgemaakt.

De schepenen waren door den Raad van State der Vereenigde Nederlanden belast met de rechtspraak ter eerste instantie over alle quaestieuse zaken, de gemeene middelen aangaande, niet alleen over het ressort van de stad, maar ook van het geheele markiezaat. Van deze procedure moest eene aparte rolle worden gehouden. In deze functie heetten de schepenen 'gedelegeerde rechters'.

Wanneer iemand tegen een ander eene vervolging wilde instellen, moest hij hem eerst door een korteroede 'minnelijk doen interpellieren'. Weigerde de tegenpartij, dan liet hij deze door een korteroede ter eerste instantie dagvaarden voor burgemeesters. De

burgemeesterskamer bestond uit de twee burgemeesters en bij ontstentenis van een hunner werd de plaats door een schepen ingenomen. De griffier assisteerde de vergadering, welke tweemaal in de week zitting had. Partijen, die ten tweede male gedaagd niet verschenen, verbeurden twee gulden, de helft voor den schout, de helft voor de armen van de stad, terwijl de zaak aan de vierschaar werd overgegeven.

Driemaal in het jaar gingen de schout en de schepenen de geheele stad rond, hetgeen men 'poortsommegange' noemde. De roede van justitie werd voortgedragen door de concierge als korte roede of door een van de gewone korteroeden. Schout en schepenen werden geassisteerd door den griffier en twee procureurs. Daarbij werden alle kwesties over erfafscheiding, dienstbaarheden en verdere geschillen tusschen burens of eigenaars van huizen en erven afgedaan. De schout had het recht bij het omgaan boeten op te leggen, waar dit noodig was. De 'ommegange' werd veertien dagen te voren van het stadhuis afgekondigd.

De deken deed als rechter uitspraak in alle zaken aangaande zijn gilde of ambacht; deze uitspraak moest worden goedgekeurd door de gezworenen en den opperdeken²⁰). De deken had een 'knaap' tot bediende. Vonnissen moesten op de secretarie aangegeven en door een korteroede ter executie worden gesteld²¹).

De drossaard was kolonel van de gewapende burgerij of schutterij. Deze was verdeeld in vier 'vaandelen' of compagnieën. Elke compagnie had een kapitein, twee luitenants en twee vaandragers, waarvan de jongste het vaandel droeg.

20 Zie voor opperdeken pag 14

21 Zie voor de taak van de korteroede pag 21

De krijgsraad

bestond uit den kolonel en de vier kapiteins. Bij absentie van den kolonel was de burgemeester van buiten president. De president werd geassisteerd door den secretaris der stad en bediend door een 'marchal', die provoost was van de schutterij. Voor dezen krijgsraad kwamen ter eerste instantie alle zaken aangaande de schutterij der stad.

De stad had een gouverneur, een commandant, een majoor en een ondermajoor. De plaatsen van gouverneur en commandant werden gegeven door H.H. Mogenden, die van majoor en ondermajoor door den Raad van State. De gouverneur had het bevel over het garnizoen en de directie over alle 's lands werken en fortificatiën. Hij had de sleutels van de stad in berusting en gaf de orders en het woord uit. Onder hem stonden de drie forten Rover, Pinsen en Moermont buiten de Steenbergsche poort en het fort aan het stadshoofd, genaamd de Waterschans.

De plechtigheid, waarmede de markiezen werden gehuldigd, toont aan de eene zijde de hoogheid van hun rang, aan de andere zijde, hoe de uitgestrektheid van hunne macht door de voorrechten van de burgers werd beperkt.

Wanneer een nieuwe heer aankwam en hij gaf daarvan kennis aan de magistraat, zoo feliciteerde deze hem of door eene missive of door gecommiteerden. Wanneer hij de stad naderde en hij daartoe zijn wil had kenbaar gemaakt, dan werd de burgerwacht onder de wapenen geroepen en gerangeerd van af de poort, waarlangs hij binnenkwam, tot aan het hof van den heer. De magistraat in ambtsgewaad ging en corps hem tegemoet tot buiten de barrière van bedoelde poort om

hem te ontvangen en volgde hem tot op het hof om aldaar weer afscheid te nemen. Daarna marcheerde de schutterij weer in orde af. De heer deelde aan zijn drossaard mede, wanneer hij wenschte gehuldigd te worden. Deze liet door den burgemeester van buiten de magistraat vergaderen en maakte deze de intentie van den heer bekend. De magistraat besloot tegen dien tijd den breeden raad te beroepen en de dekens van alle gilden en ambachten te dagvaardigen. Op den vastgestelden tijd kwam de heer op het stadhuis met den drossaard en den schout bij zich en werd ontvangen door de magistraat en corps op of aan de pui van het stadhuis. In de kamer van politie plaats genomen hebbende, werden de beide andere leden van den breeden raad binnen geroepen.

De heer verklaarde de redenen, waarom hij was gekomen, waarop de zaak door den 'burger-meester buiten der banke' werd voorgedragen aan den breeden raad. Deze beraadslaagde en wanneer zich geen moeilijkheden voordeden, zoo werd besloten den heer te ontvangen naar gewoonte en hiervan kennis gegeven aan alle dekens.

De drossaard liet de pui beleggen met kussens, de vensters aan weerskanten openen en de klok luiden. De heer ging op de pui staan, de drossaard en de schout aan zijne rechterhand, de burgemeester van buiten en de secretaris aan zijne linkerhand, de overige leden van de magistraat achter hem, de leden van den buitenraad aan weerskanten voor de vensters, de dekens in ambtsmantels voor de pui.

Daarop werd de eed door den heer of door den drossaard in zijn naam afgelegd. Eerst daarna zwoeren de dekens van wege de stad den eed aan den heer. Deze eed werd ook door den burgemeester van buiten afgelegd. Gedurende de geheele plechtigheid stond de burgerij onder de wapenen geschaard voor het stadhuis. Na afloop van de plechtig-

heid marcheerden de compagnieën afzonderlijk af langs het hof van den heer en gaven ieder drie salvo's af voor het front daarvan.

DERDE HOOFDSTUK

Bergen op Zoom onder de verschillende heeren en de eerste markiezen

Gerard van Wesemale ²²⁾ begon in 1281, dus reeds voordat hij heer werd, Bergen op Zoom met muren te omringen en van poorten te voorzien.

Zijn zoon, ridder Arnoud, heer van Kwabeke, volgde hem op en liet eene eenige dochter na, Machtelt geheeten; deze huwde met Albert van Voorne, waardoor de heerlijkheid in een nieuw geslacht overging. Albert stierf in 1334; de erfrechten gingen over op zijne dochter, Johanna van Voorne. Deze vrouwe trouwde met Jan van Montioij, heer van Valkenburg, waardoor deze heer van Bergen werd.

Hieruit blijkt reeds, dat het heerlijk gezag slechts aan een mannelijk persoon werd toevertrouwd. Na den dood van Jan van Valkenburg, die kinderloos stierf, kwam het recht van opvolging aan de kinderen van den tweeden zoon, Gerrit, van Gerrit van Wesemale. De drie zoons van dezen Gerrit waren allen kinderloos overleden, zoodat zijne oudste dochter, Maria, opvolgde. Deze, Maria van Merixem, trad in den echt met Hendrik van Boutersem. Deze werd in 1346 heer van Bergen op Zoom.

Onder de heeren van Boutersem, het vierde huis van Bergen, nam de welvaart in hooge mate toe. De lakenweverijen en vooral de lakenhandel bloeiden. De twee vrije jaarmarkten, door Hendrik I verleend, brachten veel bij tot de bevordering van den handel, die vooral gedreven werd met de Engelschen, op de Oost- en de Middel-

22 Zie blz. 7.

landsche zee en met de oostersche volkeren. Door den vrijdom van tollēn, verleend door hertog Albrecht, hierboven genoemd ²³), werd de handel eveneens zeer begunstigd. In 1363 werd de stad door het ‘speciaal verband’ van hertog Wenceslaus vrij van alle schattingen en bedēn aan de hertogen van Brabant.

In 1397 had een vreeselijke brand plaats, die een groot gedeelte der stad in asch legde. Op de plaats van het onheil bleven twee huizen gespaard. Hierop maakten de oude historieschrijvers de volgende versregels:

*‘In het zoete van de Mey
Was tot Berghen groot geschrij.
‘t Verbrande alle stok en staaken,
Behalven Olyphant en Draaken’.*

Deze waren de namen der twee gespaarde huizen, zooals vroeger alle zulk een droegen. De archieven der stad en het ‘groot privilegie boek’, door Hendrik I in 1361 aan de stad verleend, gingen in de vlammen verloren.

Zijn zoon Hendrik II gaf daarom de privilegiën, door zijn vader geschonken, terug en voegde er nieuwe bij. Deze zijn de voornaamste van de vele:

- Elk poorter zal recht worden gedaan volgens het recht en de privilegiën van de poort.
- Een poorter, gevangen genomen zijnde, zal binnen drie weken worden recht gedaan of anders vrij worden ontslagen.
- Een poorter, borg stellende, zal niet gevangen worden genomen, tenzij schepenen op hun eed anders verstaan.

23 Zie Albrecht van Beieren, pag 7

- Een poorter, in vrijheid misdaan hebbende en gevangen genomen zijnde, zal binnen drie dagen ongeschaad en ongeschand aan den drossaard of schout van Bergen overgeleverd worden, en in de heerlijkheid buiten de stad gevangen genomen zijnde, binnen acht dagen.
- Over een poorter van Bergen zal men geen ‘stille waarheid’ of heimelijke inquisitie doen, noch zal men dezen mogen pijnen, persen of vervoeren, maar binnen de heerlijkheid recht doen. De poorters zullen hebben twee vrije jaarmarkten, enz.

Hendrik II, gehuwd met jonkvrouwe Beatrix van Polanen, stierf in 1412; zijn zoon Hendrik III volgde op. Deze was getrouwd met vrouwe Johanna van Gruythuysen en liet een zoon Hendrik, die kinderloos overleed, en een dochter Johanna na. Johanna trad in 1418 in den echt met heer Jan de Glimes, een achterkleinzoon van een bastaard van Jan II, hertog van Brabant. Deze bastaard was gelegitimeerd door den keizer in 1344 en door zijn natuurlijken vader begiftigd met de heerlijkheid Glimes.

Jan I (van Glimes) deed naast de groote kerk, die aan den heiligen Lambertus was gewijd, eene tweede kerk bouwen, welke hij aan St. Geertruida, de beschermheilige van Bergen op Zoom, wijdde²⁴). Ook deed hij alle aanstalten bij paus Eugenius IV om haar tot eene collegiale kerk te verheffen, hetgeen echter eerst onder zijn zoon plaats had.

²⁴ Helaas is door het ontbreken van bronnen niet duidelijk waarop deze informatie is gebaseerd; mogelijk is hier verwarring met betrekking tot het ‘Nieuwe Werck’, de nooit afgebouwde uitbreiding van de Grote of St Gertrudiskerk. Zie ook pag 48

De H. Lambertus, de apostel der Taxandriërs, een volk, dat in de eerste eeuwen van onze jaartelling in het oostelijk gedeelte van Noord-Brabant tot aan de Donge leefde, was omtrent het midden der 7e eeuw bisschop van Maastricht.

Hierboven is reeds te kennen gegeven, dat het onwaarschijnlijk is, dat St. Geertruida de groote kerk heeft gesticht. Deze zou dan de St. Lambertuskerk moeten zijn. Ten eerste is het niet aan te nemen, dat in een nagenoeg barbaarsch land, zooals Brabant in het midden van de zevende eeuw nog was, en dat in een vlekje, als Bergen op Zoom toen uitmaakte, zulk een groot, monumentaal gebouw voor godsdienstoefeningen verrees. Ten andere is uit de bouwkunst op te maken, dat de kerk later moet gebouwd zijn.

Wel is waarschijnlijk, dat op dezelfde plaats, voordat de kerk bestond, een kapel of een klein kerkje gestaan heeft, omdat hier het ontmoetingspunt is van zeer oude, belangrijke wegen. Het is evenwel zeer mogelijk, dat St. Geertruida deze kapel of dit kerkje gesticht heeft. Sommige historieschrijvers vermelden, dat de oude kerk oorspronkelijk aan de Heilige Maagd was gewijd. De St. Lambertuskerk heeft echter volgens de oudste bronnen altijd dien naam gedragen. Maar wanneer de kapel, door St. Geertruida gesticht, aan de H. Maagd was gewijd, zou dan de latere kerk op dezelfde plaats. niet de Lieven vrouwenkerk geheeten hebben?

Het huis de Glimes was zeer aanzienlijk en buitengewoon rijk. En om deze reden en omdat de heeren de Glimes en hunne familieleden aan de leenheeren groote diensten bewezen, stonden zij met hen in de beste verhouding.

Vele leden van dit geslacht namen deel aan de oorlogen van de hertogen, o. a. sneuvelde Philips de Glimes, de oudste zoon van Jan II, in 1477 bij Nancy en bleef Michiel, de jongste zoon van denzelfden heer, in 1482 voor Huy. Anderen bekleedden de hoogste waardigheden van het Heilige Roomsche Rijk en de Kerk.

De handel en daarbij de welvaart namen steeds toe. De Ooster-Schelde en de haven waren nog diep vóór het verdrinken van gedeelten van Zuid-Beveland, van de landen van Roemerswaal en van het markiezaat van Bergen op Zoom. In die eeuwen was de stad rijk. Jan I liet drie zoons na: Jan, Anthonis, heer van Walhaim²⁵), en Philips, heer van Grimbergen.

Jan II (1431-1494) huwde vrouwe Margareta van St. Simon; wegens hare groote schoonheid verkreeg zij den bijnaam 'la belle blanche de St. Simon'. Onder dezen heer werd de St. Geertruidakerk voltooid en daaraan veel versiering aangebracht. De cathedrale kerk van den Apostel Jacobus te Antwerpen, met welke zij in bouworde veel overeenkwam, schijnt tot voorbeeld te hebben gestrekt. De kerk kreeg een kapittel, bestaande uit een deken en acht kanunniken.

Gedurende de 63 jarige regeering van Jan II bereikte de welvaart van Bergen op Zoom haar toppunt. De vrijdom van twee jaarmarkten per jaar, eerst in 1361 door Hendrik I van Boutersem verleend, werd in 1479 bekrachtigd met vermeerdering van rechten door Maximiliaan van Oostenrijk. Elke dezer markten, eene in het voorjaar en eene in het najaar, duurde vier weken.

Behalve de jaarmarkten had Bergen nog eene wekelijksche vrije markt, des Woensdags van 10 tot 2 uur²⁶). De vrijheid der jaarmarkten werd door de hertogen bij de blijde inkomst bezworen.

²⁵ Walhain, Z.O. v Brussel

De stadsregisters van het jaar 1494 betuigen, dat de rouw, dien de dood van dezen heer teweeg bracht, zoo groot was, dat Antwerpen en Bergen op Zoom, de twee grootste markten van Europa, nauwelijks in staat, waren het zwarte laken te leveren, dat noodig was voor de begrafenis. Daarna plaatsten de poorters zijne beeltenis in het stadhuis, op den voet waarvan het volgende versje ter herinnering van zijn talrijke (vijftig) kinderen kon blijven ²⁷):

En pictus Labeo, quem labris labra fovendo
De decies quint a fecerunt prole parentem.

Jan II had zes wettige zoons: Philips, die bij Nancy sneuvelde, Hendrik, bisschop van Kamerijk, Jan, Anthonis, abt van Berlijn, Cornelis en Michiel, die voor Huy bleef, en vier wettige dochters.

Jan III, ridder van de orde des keizers, volgde op. Er was een geschil gerezen tusschen den graaf van Nassau, heer van Breda, en den heer van Bergen op Zoom over de eilanden genaamd 't Zanddaarbuiten en de Fijnaart, die zich uit aanwassen en opspoelingen der zee hadden gevormd. Daarover werd een proces gevoerd voor den Hoogen Raad van Brabant te Mechelen. De fiscaal maakte eene acte²⁸) op, dat de eilanden aan den hertog van Brabant toekwamen, doch bij sententie van dien raad van 10 Juli 1510 werden zij aan den heer van Bergen op Zoom toegewezen.

²⁶ In het Groot Privilege van 20 januari 1365 wordt de weekmarkt op donderdag genoemd (L. Toorians, Vreemdelingen in Bergen op Zoom, [Waterschans 2010-1 pg 22](#)).

²⁷ Zie voor verklaring van deze tekst [Waterschans 2002-4 pag 167](#) e.v. en [Taxandria](#) vijfde jaargang, 1898 pg 133.:

²⁸ In het origineel staat 'eene actie'

Jan leende in 1516 aan Karel den V-en eene som van vijf en twintig duizend gulden, opdat deze zijn hertogdom Luxemburg van den hertog van Lotharingen kon loskopen. Daarvoor kreeg Jan bij zijn gebied de stad Tholen, alsmede Schakerloo en Vosmeer. Door deze schikking kregen de heeren van Bergen zitting in de vergadering der edelen van Zeeland.

Jan III, getrouwd met jonkvrouwe Arioma de Brimeux, had drie zoons: Jan, Philips, beiden vroegtijdig en kinderloos gestorven, en Anthonis, mitsgaders twee dochters. De oudste zoon was gehuwd met Anna van Bourgondië, dochter van hertog Philips.

Anthonis (1531 - 1551) werd in 1533 door den keizer verheven tot markies van Bergen op Zoom. Omtrent 1535 werd de nieuwe kerk door een tusschenbouw met de daarneven staande St. Lambertuskerk vereenigd, waardoor de kerk eene der grootste in Nederland werd, doch tevens eene zonderlinge gedaante kreeg. De naam van St. Geertruidakerk ging op het geheel over, waarschijnlijk in dezen tijd. Het is echter ten onrechte, dat de tegenwoordige kerk nog dien naam draagt, omdat deze voor een gedeelte uit de St. Lambertuskerk bestaat, terwijl de eigenlijke St. Geertruidakerk geheel is verdwenen, zooals hierna zal blijken.

Met buitengewone pracht werd Philips, kroonprins van Spanje, in 1549 te Bergen op Zoom ontvangen, toen hij over deze stad naar Zeeland ging om zich als toekomstig graaf van dat gewest te doen huldigen. De regeering der stad, hiervan bijtijds onderricht, had alle maatregelen genomen om hem bewijzen van groote eer toe te brengen. De markgraaf ging met een talrijken stoet van edellieden hem *tot* de grens

van het markiezaat tegemoet om hem te verwelkomen. De prins was vergezeld van Maria, koningin-weduwe van Hongarije, gouvernante der Nederlanden. In de stad werd hij opgewacht door de geestelijken, de regeering, de dekens en de banken van gezworenen der gilden en ambachten, allen in beroepsgewaad om hem vervolgens langs de met groen, tapijten en zinnebeelden versierde straten, aan beide zijden waarvan de gilden met bogen en bussen ²⁹⁾ in volle wapenrusting stonden geschaard, te vergezellen tot de haven. Met een prachtig roeien en zeiljacht stak de prins over naar Roemerswaal, waar de staten van Zeeland waren bijeengekomen om hem te huldigen.

Anthonis was gehuwd met jonkvrouwe Jacqueline de Croy en had drie zoons: Jan, Robbert, bisschop van Luik, en Lodewijk, alsmede drie dochters: Anna, Maria en Mentia, waarvan de laatste in den echt was getreden met heer Jan van Merode. Margareta, de dochter van dezen heer van Merode, werd later markiezin van Bergen.

Beslag op het markiezaat door de Spanjaarden

Jan IV volgde in 1551 op. Hij was getrouwd met jonkvrouwe Maria de Lanoy. Na den dood van zijn schoonvader, Jan de Lanoy, was hij reeds in 1546 gouverneur van Henegouwen geworden.

Evenals zijn vader stond hij in de hoogste gunst van keizer Karel V en genoot hij diens onbepaald vertrouwen. Aanvankelijk was dit ook met diens zoon Philips het geval, zooals uit verscheiden omstandigheden blijkt. In 1554 vergezelde de markies Philips II naar Engeland en woonde hij diens huwelijk met koningin Maria bij. In 1556 werd Jan IV benoemd tot ridder van het Gulden Vlies, vereerd met de waardigheid van opperhoutvester en bevestigd als gouverneur van Henegouwen.

29 Eerste vuurwapenen van het voetvolk.

Het volgend jaar gedroeg zich de markies zeer verdienstelijk in den slag van St. Quentin, op de Franschen gewonnen en persoonlijk door den Spaanschen koning bijgewoond.

Toen in 1559 het bewind der Nederlanden aan Margareta van Parma werd opgedragen, benoemde Philips den markgraaf tot gouverneur van Valenciennes en Kamerijk, zeer belangrijke districten wegens de nabijheid van het toen vijandelijke Frankrijk.

De hervorming was echter evenals elders ook in het markiezaat doorgedrongen. Was zij de aanleiding tot den langdurigen oorlog met Spanje, in het markiezaat was zij indirect de oorzaak van den dood van den markies, den laatsten van het aanzienlijke geslacht de Glimes, waaronder Bergen op Zoom tot grooten rijkdom was gekomen. De macht van deze stad was zelfs zoo groot, dat zij een oorlogsschip had uitgerust om hare visschervloot te beschermen. Het scheen echter, dat met het uitsterven van het geslacht de Glimes ook de stad en het geheele markiezaat wegwijnde.

Toen men in deze gewesten besloten had een gezantschap naar Madrid te zenden om aan het hof vertoogen te doen tegen de wreedheden van de inquisitie, viel daartoe het oog op Jan van Bergen, omdat hij en zijn voorvaderen in hooge achting stonden bij den koning van Spanje en de voormalige hertogen van Brabant. De vereenigde gewesten zonden hem en den heer de Montigny om hun rechten te handhaven. Op de dringende aanzoeken van Margareta van Parma werden de heeren te Madrid gevangen genomen. De gouvernante was verontwaardigd over den markies, dien zij gebrek aan ijver verweet om het oude geloof te handhaven. Jan was goed Katholiek, doch hield niet van de bloeddorstige stelregelen van de inquisitie en werd daardoor verdacht. Te vergeefs betuigde hij zijn onschuld, beriep zich op het karakter van, zijn zending en den godsdienst, dien hij beleed. De

Montigny werd in den kerker gewurgd op vonnis van den raad van beroerte. Jan van Bergen stierf in 1567 ³⁰).

De gouvernante zond een compagnie paardenvolk onder den kapitein Mandeville onder voorwendsel de markiezin-weduwe te helpen in het tegengaan der ketterij in haar gebied, maar inderdaad om zich van de stad meester te maken. De ongelukkige weduwe begreep den list en verliet de stad om zich naar haren schoonbroeder Robbert de Glimes, bisschop en prins van Luik, te begeven. De hertog van Alva liet alle inkomsten van het markiezaat verbeurd verklaren, dat hij maakte tot domein van de Spaansche kroon, en liet al de prachtige meubels en de kostbaarheden van het hof verkoopen, volgens de historieschrijvers van dien tijd een koningsgoed waard. Dit geschiedde, nadat de markies bij veroordeelend vonnis schuldig verklaard was aan majesteitschennis op het vermoeden van de hervorming te steunen of te begunstigen, althans die niet te bestrijden. De erfrechten op het markiezaat gingen over op Margareta van Merode, zooals boven gezegd is, daar Jan IV, noch zijn broeders noch zijn twee oudste zusters, kinderen hadden. Reeds dadelijk werd op verzoek van den Spaanschen koning Margareta onder de zorgen van de landvoogdes gesteld en door deze tot haar huwbare jaren opgevoed, omdat Philips II haar vader verdacht, ofschoon deze als een goed Katholiek bekend stond. Laten wij er dadelijk bijvoegen, dat het beslag op het markiezaat ten behoeve van Margareta in 1577 werd opgeheven, toen zij aan haar vader werd teruggegeven.

30 Volgens sommigen door vergiftiging, volgens anderen aan eene ziekte, die hij reeds had, toen hij het vaderland verliet.

VIERDE HOOFDSTUK

De stad gaat tot de partij der Vereenigde Gewesten over

De hertog van Alva maakte Bergen op Zoom tot een oorlogsplaats om het in opstand zijnde Zeeland te bestrijden. Van daaruit werden toerustingen gemaakt om de afgefallen steden weer te onderwerpen en de belegerde te ontzetten. Er werd een hevige strijd gevoerd tusschen de Spanjaarden en de Zeeuwen, zoowel te water als op het land, gepaard met gruwelijke wreedheden van weerszijden. Don Requesens, die den hertog van Alva in het bewind der Nederlandsche gewesten had vervangen, wendde de laatste poging aan om Middelburg te ontzetten, dat door de Zeeuwen ingesloten en tot het uiterste was gebracht. Eene vloot van zeventig schepen onder bevel van den admiraal de Glimes liep daartoe uit de haven van Bergen op Zoom. De Spaansche vloot werd door de Zeeuwsche, onder bevel van Lodewijk de Boissot, nabij het havenhoofd aangevallen. Een woedend gevecht ontwikkelde zich. Tien Spaansche schepen werden genomen, terwijl de andere zich bergden achter het geschut op het havenhoofd. De Glimes sneuvelde. Twaalf honderd gevangenen lieten de Zeeuwen in de golven verdrinken, hetgeen zij 'voeten wasschen' noemden. Voor het behoud van hun gewest poogden de Zeeuwen Bergen op Zoom te overrompelen door 's nachts de muren met stormladders te beklimmen. Een schildwacht deed echter de bezetting alarmeeren en de Zeeuwen werden afgeslagen. Uit spijt hierover staken dezen achtentwintig zoutkeeten nabij het havenhoofd in brand. Naar men verhaalde, leerde een Italiaansch soldaat der bezetting aan de Bergsche visschers het zouten en bereiden der ansjovis.

Reeds had de stad veel geleden van de verschillende bezettingen. Eene factie was gevormd en werd gesteund door de Zeeuwen, die zich aan het gezag van den koning hadden onttrokken, om Zeeuwsche troepen in de stad te nemen, De staten van Zeeland en de prins van Oranje wisten in 1576 de stad tot hunne partij over te halen en de pacificatie van Gent te doen teekenen. Dit was voor de Vereenigde Gewesten eene groote aanwinst wegens de ligging der stad. De burgers wisten door list den overste Foulker³¹) met zijne Duitsche troepen in Spaanschen dienst de stad te doen verlaten.

Ondanks de door de stad gestelde voorwaarde, dat zij slechts een vendel Zeeuwsch krijgsvolk binnen hare muren zou ontvangen, werd met voorkennis van den prins van Oranje eene sterke Fransche bende onder bevel van den kolonel La Garde in de stad gebracht. La Garde stelde de wet in de stad en de krijgslieden, geen soldij bekomende, hielden gruwelijk huis. Weldra legde de kolonel om de soldij te kunnen betalen aan de stad een wekelijksche contributie van 2075 gulden op.

Margareta van Merode, gehuwd met Jan van Withem, heer van Berseele, kwam in de stad terug en haar man werd als markies gehuldigd. Hij hield zich zoo veel mogelijk onzijdig en wendde veel moeite aan om den gefnuikten handel te doen herleven hetgeen echter weinig mocht baten. Van het tijdstip van de bezetting der stad door de Spanjaarden af was het met den handel gedaan. Jan van Withem stond in zoodanige betrekking tot den koning van Spanje, dat hij zich weldra gedwongen zag de stad te verlaten.

De liederlijke krijgslieden, gesteund door de heffe des volks, gedroegen zich op de meest onhebbelijke wijze tegenover de Roomsche-

³¹ Carl Fugger (zie ook [Waterschans 2002, pag 22](#))

Katholieken, en hun gedrag werd niet gestraft wegens de dien tijd eigen, onverdraagzaamheid. Tijdens den eeredienst drongen drommen beschonken soldaten in de kerk, hieven luidkeels de psalmen aan die gezongen werden, en begingen allerlei baldadigheden. De glazen der kerken, kapellen en kloosters werden ingeslagen, de beelden der heiligen geschonden en gebroken, de Katholieken, ter kerke gaande, gehoond en bespot, vooral de geestelijken.

Eens, toen de markgraaf in zijn rijtuig uitreed, werd hij met steenen en vuilnis geworpen. Hij en vele Katholieken, vooral de rijke en aanzienlijke, verlieten de stad. Hun huizen werden door het toomloos krijgsvolk ingenomen en afgebroken om brandhout, lood, ijzer, enz. te hebben.

Den **18en November 1580** had de **beeldenstorm** plaats. De kerken en kloosters werden opengebroken, altaren, beelden, gewrochten van schilder- en beeldhouwkunst vernield en in stukken geslagen en alles, wat van waarde was, werd gestolen. Zelfs de graven werden geschonden, priesters en monniken geslagen, verminkt en vermoord, nonnen onteerd. In de leeg geplunderde kerk werden de Fransche huurtroepen gehuisvest.

Hetzij bij toeval of door den moedwil der soldaten, in 1584 brandde de eigenlijke St. Geertruida, d. i. de nieuwe, kerk af ³²), zoodat slechts ontzaglijke puinhopen overbleven. Deze treurige steenmassa bleef tot het jaar 1699, dus meer dan een eeuw, liggen.

³² De juistheid van deze gebeurtenis is niet nader onderzocht; het ontbreken van een goede bronvermelding wreekt zich hier terdege. In het tijdschrift *De Waterschans* is hierover niets te vinden. Wel is te vinden dat vanaf 1699 materiaal van het *Nieuwe Werck* is gebruikt voor de bouw van de vesting. Zie [Waterschans 1987-2 pag 6](#)

Waarschijnlijk in 1587, doch in elk geval omstreeks dien tijd, werd de andere kerk, welke de St. Geertruidakerk bleef heeten, door de hervormden in beslag genomen.

De stad was een der eerste, die de **Unie van Utrecht** teekenden, dit geschiedde den 23en Januari 1579. Tot 1651 had Bergen op Zoom een stoel in de vergadering der Staten-Generaal.

De Staten van Brabant zijn de eerste en voornaamste voorstanders en aandrijvers geweest om de **pacificatie van Gent**, dit verbond tot verzet tegen de dwingelandij, tot stand te brengen. Vele Brabantsche steden waren tot de Unie van Utrecht toegetreden, doch vele steden werden ondanks zich zelve daarvan afgerukt en sommige weer later voor de Unie veroverd.

In 1581 werd koning Philips afgezworen en trokken de staten der gewesten, na hierover met den koning van Frankrijk te hebben onderhandeld, de souvereiniteit aan zich, terwijl de Staten-Generaal het bestuur zouden hebben over de gemeene zaken. De justitie en de politie werden in elk gewest op de bestaande grondslagen beheerd; elk gewest behield zijn eigen rechten en vrijheden, zonder dat daarop door de vereeniging met andere inbreuk kon worden gemaakt. De vereeniging toch had alleen ten doel elkander eendrachtig bij te staan in den gemeenschappelijken strijd.

De **Staten-Generaal** hadden het recht van vrede en oorlog, het beheer van de krijgsmacht en van de gemeene middelen tot het voeren van den oorlog. Naar het verloop der tijden veranderde het karakter van de Staten-Generaal, doch oorspronkelijk waren de gewesten afzonderlijke en zelfstandige staten met een republikeinsch karakter. Nu er geen hertog van Brabant meer bestond, kwam de leenplichtigheid van de markiezen van Bergen op Zoom in naam aan de Staten van Brabant, doch hield in werkelijkheid op. Nog zij de aandacht

er op gevestigd, dat deze markiezen soevereinen waren in hun gebied. Hier beneden zal blijken, hoedanig op die soevereine rechten inbreuk werd gemaakt en wanneer zij geheel ophielden te bestaan. Door prins Maurits werden eenige raden van Brabant ingesteld en met de justitie belast van het gedeelte van Brabant, op den vijand veroverd.

In 1591 hebben de Staten-Generaal een **Raad van Brabant** ingesteld met het beheer over de zaken aangaande de goede orde, de politie en de justitie van die landen, edelen, steden, dorpen, vrijheden enz. van Brabant, die in de Unie gebleven, naderhand daarbij gekomen zijn of nog zouden komen.

Aanslagen der Spanjaarden op de vesting

De Spanjaarden, zeer spijtig over het verlies van Bergen op Zoom, trachtten in 1581 haar te overrompelen³³). Twee pottenbakkers van de stad, Staens Adriaansen en Anthony Corneliszoon, maakten gemeene zaak met den vijand; naar men zegt, waren zij hiertoe omgekocht door den markies. De overste de Hautepenne rukte met eenige vendels Walen, in Spaanschen dienst, tot dicht bij de muren van de stad op, en de verraders brachten gedurende den nacht drie honderd Walen binnen de stad. De valdeur in de sluis van de Zoom werd opgehaald en hierdoor vond men het middel om ongemerkt binnen te komen. Volgens afspraak zou deze macht door de stad gaan en de Houtpoort, welke niet sterk was, overmeesteren. De Hautepenne bracht zijn troepen voor deze poort om zoo spoedig mogelijk binnen te kunnen rukken. Doch wegens de slechte uitspraak had men 'porte de Wouw' in plaats van 'porte de Hout' verstaan. De troepen in de stad vielen dus

³³ Deze overval door Parma vond plaats op 5 december 1581. Van deze overval bestaat een [afbeelding](#) door Fr Hogenberg; zie ook H. Levelt, [Het Cellebroedersklooster](#) 1925

de Wouwsche poort aan, die zeer sterk was. Inmiddels werd de bezetting gealarmeerd en de Walen konden geen uitweg vinden. Zij werden allen gedood. De verraders werden gegrepen, de een kwam door den strop om, de ander door het zwaard; hun lijken werden gevierendeeld en aan de stadsmuren opgehangen. Van de onderne-
ming om de stad meester te worden zagen de Spanjaarden voorloopig af.

De kolonel La Garde, de eerste gouverneur van de vesting Bergen op Zoom, trok deze in Mei 1582 met zijn geduchte bende uit tot groot genoeg van de poorters.

De Staten van Brabant legden in 1582 beslag op het markiezaat en gaven het aan prins Willem. Deze trof een accord met de ingezetenen van het eiland van de Fijnaart, welke beloofden hem subsidiën te betalen op conditie, dat hij hen zou beschermen tegen de verdrukking van het Spaansche cijnsvolk. De prins deed het dorp Ruygenhil versterken en gaf het naar zich den naam van Willemstad, hetwelk steeds uit een militair oogpunt een zeer sterk punt was.

Hun Hoog Mogenden maakten na den dood van prins Willem diens zoon Maurits tot heer van Bergen, dewijl het markiezaat in een ellendigen toestand verkeerde ten gevolge van den oorlog. De bewoners van de om de stad liggende landen, blootgesteld aan de verwoestingen en plunderingen van de troepen, zoowel van de eigen partij als van den vijand, besloten de partij der hervormden te kiezen en zonden daartoe een deputatie aan prins Maurits, die toen het bevel voerde over het leger der vereenigde gewesten, dat voor Geertruidenberg stond. Volgens een overeenkomst in 1587 nam hij die bewoners tegen een jaarlijksche subsidie in bescherming. Maurits liet het sterke Willemstad, waarvan zijn vader de grondslagen had gelegd,

voltooien, liet er o. a. een kerk en een stadhuis bouwen en gaf het een militair gouvernement.

De hertog van Parma belegerde Bergen op Zoom in 1588 met een leger van ongeveer dertig duizend man; maar hij was verplicht nog hetzelfde jaar het beleg weer op te breken. Ofschoon de Engelschen hierbij hulp betoonden, moet het tot eer van de Bergenaars gezegd worden, dat zij zich in dezen strijd, zoowel als in volgende omstandigheden van gevaar zeer moedig gedroegen en trouw aan het vaderland betoonden. En in het laatste zag men geen verschil tusschen de Katholieken, die nog een groot deel der bevolking bleven uitmaken, en de hervormden.

In 1597 naderde de aartshertog van Oostenrijk de stad met drie duizend man voetvolk en tien kornetten ruitery om haar te overvallen. Maar door de waakzaamheid van den gouverneur Baks werd het voor-nemen verijdeld; de vijand leed groote verliezen in zijn overhaasten terugtocht.

In 1600 werd Bergen op Zoom gekozen tot de plaats voor een congres tot onderhandeling tusschen den aartshertog en de vereenigde gewesten. Reeds hadden de vertegenwoordigers der vereenigde gewesten ten getale van ongeveer acht honderd zich daarheen begeven, toen nieuwe vijandelijkheden onderhandelingen onmogelijk maakten.

De aartshertog trachtte in 1602 en twee maal in 1605 de stad meester te worden, doch vruchteloos. Bij een dezer ondernemingen had de vijand reeds alle verdedigingswerken veroverd, de bezettingstroepen stonden op het punt zich over te geven, toen zij met de laatste krachten der wanhoop nog een laatste poging tot weerstand waagden en den vijand met ontzettende verliezen terugvloegen.

Het platte land van Brabant en Vlaanderen was zoodanig door de langdurige oorlogen geteisterd, dat het bijna geheel door de bewoners was verlaten. Ongelooflijk was ook de ellende, waarin het markiezaat verkeerde in dezen tijd. Van verscheiden dorpen, gehuchten, hoeven, kasteelen, kerken en kloosters vond men slechts de puinhoopen, o. a. werd het fraaie kasteel van Borgvliet, dat aan de markiezen behoorde, door de bende van La Garde in brand gestoken om zich te wreken op den markies Jan van Withem, die de zijde van Spanje had gekozen. Ook het slot van Wouw, de residentie van de eerste heeren van Bergen, werd het offer van de vernielzucht der krijgsbenden. Het bosch van Bergen op Zoom, op een kanonschot buiten de Boschpoort, dat zoo zeer tot het genot van de poorters strekte, werd zoo geheel vernield, dat nauwelijks de sporen daarvan zichtbaar bleven³⁴).

Het dorp Oudenbosch, vóór den oorlog een stad, bleef langen tijd geheel ontvolkt.

Eindelijk werd in 1609 het **Twaalfjarig Bestand** gesloten. Overeenkomstig een van de artikels van het tractaat kwam nu het markiezaat aan Maria Mentia, dochter van vrouwe Margareta en Jan van Withem, baron van Berseele, in 1599 gehuwd met Herman, graaf van 's-Heerenberg. Volgens hetzelfde tractaat bleef echter Willemstad aan den prins van Oranje. De markies beweerde, dat de contractanten daartoe geen recht hadden; weldra werd dan ook in den Raad van

³⁴ De (laatste delen van) het Bergse bos werd bij de aanleg van de vesting verwijderd om het glacis of schootsveld aan te leggen. Vijandelijke toepen konden zo niet meer ongezien de stad benaderen.

Brabant te 's-Gravenhage een proces gevoerd over Willemstad. De markies verloor zijn proces.

De prins schreef, terwijl nog het proces hangende was, lasten uit over het geheele eiland van de Fijnaart onder voorwendsel van dit te doen voor het onderhoud der fortificatiën en op grond van de bescherming, welke hij de bevolking verleend had gedurende den oorlog. De graaf van 's-Heerenberg meende, dat de prins geen recht had de goederen van den markies te belasten. Ook waren de subsidiën, gedurende de troebelen door de inwoners toegestaan zonder bewilliging van den markies.

Ten slotte werd de schikking gemaakt, dat het dorp Ruygenhil (Willemstad) met de jurisdictie daarvan aan den prins bleef en dat de markies zijn gewone inkomsten bleef behouden. In de stad Bergen op Zoom bleef een bezetting van wege de Staten-Generaal, waartoe deze wegens de bijzondere rechten van het markiezaat geen recht hadden; het geschiedde evenwel in het belang van de vereenigde gewesten.

De wapenstilstand gaf verademing en het land kreeg langzamerhand weer een beter aanzien. Doch nauwelijks was de tijd van het bestand verstreken, of de Spanjaarden, die maar niet het oog van Bergen op Zoom konden afwenden, zonden Spinola daarheen in 1622. In de verschillende aanvallen op de stad verloren de Spanjaarden ongeveer tien duizend man zonder in hun doel te slagen. Vreezende door den prins van Oranje te worden overvallen, die met een leger tot ontzet van de stad aanrukte, verlieten zij hun belegeringswerken, braken hun kamp op en trokken in aller ijf af. Deze terugtocht verwekte in de vereenigde gewesten zulk een algemeene blijdschap, dat men in alle steden openbare gebeden aanhief, die gevolgd werden door feestelijke verlichting en vuurwerk.

De bezetting der stad hield herhaaldelijk roof- en plundertochten in de Spaansche Nederlanden, gepaard met het bedrijven van vele gruwelen.

De Staten-Generaal verklaarden het markiezaat in 1623 verbeurd, omdat hun het gedrag van den graaf van 's-Heerenberg had mishaald, en gaven het aan prins Maurits. Met den dood van dezen kwam het aan prins Frederik Hendrik.

In 1628 werd overeenkomstig een besluit van de Staten-Generaal het reusachtig werk 'Kijk in de Pot' aangelegd, alsmede de forten Moermont, Pinsen en Rover, onder leiding van Frederik Hendrik. Nauwelijks was het eerst genoemde voltooid, of het werd aangevallen door de Spanjaarden, hoewel bezet door vijftig compagnieën onder de bevelen van den kolonel Pinsen. Eenige verraders maakten een complot om de stad in handen van den vijand te brengen. Gelukkig werd het verraad bijtijds ontdekt en was men in de gelegenheid de valsche voornemens te verijdelen. De vijand slaagde niet en de verraders werden gevangen genomen en in den Haag onthoofd. De vrouw van een der booswichten, die in de samenzwering betrokken was, werd veroordeeld tot geeseling en levenslange verbanning.

De Spanjaarden hadden in 1634 weer het voornemen Bergen op Zoom te belegeren, waarom de bezetting met negentien vendels Fransche huurtroepen onder bevel van den kolonel de Hauterive, in dienst van de vereenigde gewesten zijnde, werd vermeerderd. Hierdoor werden de Spanjaarden afgeschrikt.

Frederik Hendrik maakte van de voordeelige ligging van de vesting gebruik om daarvan een verzamelpunt te maken voor zijne plannen op Spaansch Brabant en Vlaanderen en tevens om de provincie Zeeland tegen vijandelijke aanvallen te dekken. In 1634 verzamelde hij daar eene groote macht tot het vermeesteren van Hulst. De onderneming werd uitgesteld tot het volgend jaar.

Toen waren er zevenentwintig compagnieën paardenvolk en vierenvijftig compagnieën voetvolk. De krijgstuicht dier troepen liet veel te wenschen over, hetgeen blijkt uit de veelvuldige ongeregelheden; o.a. zien wij meermalen opstand tegen de aanvoerders en herhaaldelijk werden uit zuivere baldadigheid schepen in de haven, geladen met hooi en stroo, in brand gestoken. Dergelijke feiten moesten dan met buitengewone gestrengheid worden gestraft.

Na den dood van graaf Herman van 's-Heerenberg en Maria Mentia was hun dochter Maria Elisabeth de naaste erfgenaam. Zij was gehuwd met Albert, graaf van den Berg. Deze dame stierf in 1636, waardoor de erfrechten overgingen op Maria Isabella, dochter van Margareta, welke weer een zuster was van Maria Mentia. Vrouwe Maria Isabella huwde in 1641 met Eithel Friedrich, graaf van Hohenzollern. Er werden gedurende dertig jaren een reeks van processen over het bezit van het markiezaat gevoerd, o.a. met vrouwe Ernestina de Cusance, baronesse de Beauvois, eene tante van Maria Isabella, totdat dit erfgoed in 1649 bij sententie in de Groote Revisie aan vrouwe Maria Isabella werd toegekend.

VIJFDE HOOFDSTUK

Gevolgen van het vredetractaat van Munster

Bij het vredetractaat van Munster kwam het markiezaat weer aan de rechtmatige erfgenamen. De prins van Oranje werkte er voor om van den koning van Spanje het markiezaat te verkrijgen, hetgeen hem volgens het 44e en 45e artikel van het tractaat werd toegestaan tegen een equivalent ten genoegte en met toestemming van de gravin von Hohenzollern. De gravin stemde er in toe afstand te doen van het markiezaat tegen eene soevereiniteit in Duitschland van gelijke waarde. De prins schonk haar het eiland van de Fijnaart om haar gemoed in te nemen. Doch hetzij de prins niet in staat was dit equivalent te geven of dat de gravin haar markiezaat niet meer wilde afstaan, deze kreeg wel het eiland van de Fijnaart, maar de prins weigerde de inkomsten, die hij sedert 1633 daarvan getrokken had, terug te geven.

De koning van Spanje had als hertog van Brabant geen ander recht over het markiezaat dan dat van hulde en manschap; de markiezen waren soevereinen in hun land. Het was dus ten onrechte, dat de koning bij het 3e artikel van het vredetractaat de soevereiniteit van het markiezaat aan de Staten-Generaal overdroeg. Volgens de voorrechten, waarvan het markiezaat van den oorsprong af tot aan den vrede van Munster een vrij en ongeschonden gebruik had genoten, zou het garnizoen, bij het sluiten van den vrede althans, de stad moeten verlaten en zouden de lasten, wat betreft de algemeene middelen, moeten worden opgeheven. Daarentegen had het markiezaat gedurende den oorlog met Spanje van de bescherming van

het staatsche leger geprofiteerd. Het was daarom rechtvaardig, dat het toen in de algemeene middelen bijdroeg.

De stad was als vesting van te groot nut voor de Vereenigde Gewesten om het garnizoen weg te nemen. In plaats van de lasten, die gedurende de oorlogen geheven werden, nu te niet doen, stelden de Staten-Generaal weer nieuwe in, belastten zelfs de particuliere goederen en domeinen van den markies en gingen de oppermacht van den markies tegen door allerlei plakkaten, reglementen, ordonnantiën en resolutiën.

Hun Hoog Mogenden hielden zich niet aan de privilegiën enz. en deden door allerlei besluiten daaraan afbreuk. De ambtenaren van den markies maakten inbreuk op de rechten van hun heer, wanneer het met hunne oogmerken en belangen strookte beklaagden zich over hem bij H. H. M., zoodat het meermalen voorviel, dat de heer in een proces tegenover zijne ambtenaren stond.

Zelfs bemoeiden zich de Staten-Generaal met het huishoudelijk bestuur van de steden en dorpen van het markiezaat. Niet altijd werd gehandeld in het belang van den algemeenen toestand; in tegendeel hadden vele ongerechtigheden plaats. Meer en meer werd de macht van den markies een wassen neus: in vele zaken ging men buiten hem om met miskenning van zijne rechten. Deze toestand ontwikkelde zich langzamerhand na den vrede van Munster.

Vrouw Maria Isabella

Vrouw Maria Isabella verwierf de liefde van hare onderdanen en werd zeer geprezen om hare wijsheid en deugd. Zij deed veel om de welvaart te bevorderen en den luister van het markiezaat te verhoogen. De markiezin verleende schuilplaats aan Louize van Bohemen, voordat deze naar Frankrijk vluchtte. De moeder van deze

vorstin richtte hare klachten daarover tot de Staten-Generaal, hetgeen een korten tijd groote moeilijkheden ten gevolge scheen te hebben.

Het huis de la Tour d'Auvergne

Henriëtte Françoise, de dochter van Maria Isabella, huwde in 1662 met Frederik Maurits de la Tour d'Auvergne, graaf van Auvergne, gouverneur van Limousin, kolonel-generaal van de lichte cavalerie van Frankrijk. De bruiloft werd te Bergen op Zoom gehouden; doch de feesten werden onderbroken door den oorlog, waarom de jonge echtgenooten naar Frankrijk moesten vertrekken.

In 1666 viel het markiezaat ten prooi aan een troep vagebonden, in de geschiedenis bekend onder den naam van Munsterianen³⁵). Door plunderzucht gedreven, hadden zij zich in Brabant verzameld en den kolonel Van der Nat als hun hoofd erkend. Zij verspreidden zich naar alle zijden, plunderden en verwoestten alles. Vooral had het markiezaat veel te lijden. Eindelijk trokken de gouverneur van 's-Hertogenbosch en de markies de la Vallière, aan het hoofd van staatsche troepen en gesteund door de regimenten Dauphin, de la Ferté en eenige stukken artillerie, tegen de boeven op en dreven hen uiteen.

Toen in 1672 de oorlog met Lodewijk XIV uitbrak, meende de graaf d'Auvergne, die in te nauwe betrekking tot de Fransche kroon stond, zijne partij niet te mogen verlaten. Hun Hoog Mogenden waren daarover diermate verontwaardigd, dat zij het markiezaat verbeurd

³⁵ De bisschop van Munster, Bernard von Galen, was uit op de heerlijkheid Borculo, en bezette de Achterhoek en Twente. Mogelijk dat het hier gaat om rond-zwervende legereenheden die door de Vrede van Kleef werkeloos geworden waren.

verklaarden en aan den prins van Oranje gaven. Tot vergelding gaf de Fransche koning het prinsdom Oranje aan den graaf van Auvergne. In 1678 bij den vrede van Nijmegen kwam ieder echter weer in het bezit van zijn erflijke domeinen. De graaf d'Auvergne stond in hoog aanzien en de prins van Oranje achtte hem hoog, al steunden zij ieder een andere partij.

Dezelfde wederzijdsche verbeurdverklaring van het prinsdom van Oranje en het markiezaat van Bergen op Zoom had plaats in 1688, toen Frankrijk aan Holland den oorlog verklaarde. In 1697 bij den vrede van Rijswijk hield deze verwisseling weer op ³⁶).

Door zijne diensten was de graaf zoo machtig in Frankrijk geworden, dat zijn markiezaat gedurende den geheelen oorlog vrij was van elke lastenopbrengst. Hierdoor zagen de bewoners hem gaarne weer bezit nemen van zijne domeinen. Zijn intocht in de stad was werkelijk zeer schitterend. De burgers spaarden niets om dezen zoo luisterrijk mogelijk te maken. Het uitgebreide hof bracht veel welvaart en vele genoegens in de stad.

Het markiezelijk echtpaar had vier zoons:

Emanuel Maurits, ridder van de Maltezer orde,
Hendrik Oswald, later aartsbisschop van Weenen en kardinaal,
François Egon en
Frederik Constantijn,

alsmede drie dochters, die allen in kloosters zijn gegaan.

Vrouwe Henriette Françoise stierf in 1698 op haar terugkomst van een reisje naar den Haag. De hooggeachte vrouw werd begraven in de

36 Uit deze en meerdere vroegere omstandigheden blijkt hoe het huis van Oranje-Nassau op het markiezaat voortdurend aasde. Was de prins van Oranje door zijn prinsdom niet afhankelijk van den koning van Frankrijk, dan was thans het markiezaat wellicht voor het huis d'Auvergne verloren gegaan.

kapel van het Hof. De magistraat nam de kosten van den rouw op zich, dien elk harer leden verplicht was te dragen. Deze eer viel behalve aan vrouwe Henriette Françoise slechts ten deel aan Jan II de Glimes in 1494.

Hoe bedroefd de graaf d'Auvergne bij het verlies van zijne vrouw ook was, het volgend jaar huwde hij met de barones van Wassenaar Staremborg, met wie hij kort daarop naar Parijs vertrok.

Gedurende zijn afwezigheid meende de graaf de Noïelles³⁷), gouverneur van de vesting, in 1700 aan de burgemeesters het recht te moeten ontnemen om de sleutels van de poorten der stad te bewaren. Zij hadden waarlijk altijd met een algemeen erkende trouw daarvan gebruik gemaakt; juist daarom hadden zij niet te klagen, dat zij dit recht moesten missen.

Werken van Coehoorn

In het laatstgenoemde jaar trok de Republiek partij (profijt) van den vredestand, die in Europa heerschte, om de versterkingen der stad meer te volmaken. Zonder in het minst te overdrijven kan men zeggen, dat deze onderneming het meesterwerk was van den generaal Menno, baron van Coehoorn. Hij voegde bij de oude werken de schoonste en geduchtste die er in dien tijd bestonden, zooals een menigte bastions, het hoornwerk 'Bekaf' in het midden van de haven en verscheiden ravelijns. 'Kijk in de Pot' werd vernieuwd en uitgebreid, de Wouwsche poort en de Bosch poort ondergingen een verplaatsing, terwijl Coehoorn het ook noodzakelijk achtte eenige verandering te brengen aan den ingang van de Steenbergsche poort en dien van de

37

De Noyelles (zie [Waterschans 2011 pg 22](#) noot 17)

Waterpoort. In 1742 eerst legde de directeur van Dun de laatste hand aan de versterkingen.

In 1701 werd eenigen tijd na den dood van Emanuel Maurits de la Tour d'Auvergne het markiezaat op nieuw verbeurd verklaard. Deze, de oudste zoon van den laatsten markies was beroemd door zijn zeldzame kennis en door zijn luisterrijke daden in het Oosten.

François Egon, prins van Auvergne, had nu de meeste rechten op het markiezaat. Hij werd daarvan eerst in het bezit gesteld, toen hij den Franschen dienst verlaten had om zich onder de banieren van de Republiek te plaatsen. Hij was door den (Franse) koning gepasseerd geworden.

Bleef hij in den dienst van Frankrijk, dan zou hij zijn goederen in de vereenigde gewesten verliezen en daardoor in een staat van behoefteigheid vervallen, niet vereenigbaar met zijn naam en stand, terwijl de koning hem voor dit verlies geen schadevergoeding wilde geven. Dit was de oorzaak, dat de prins van Auvergne de zijde der Republiek koos.

Niettegenstaande, dat de vereenigde gewesten in oorlog waren met Frankrijk, waren de handelingen van François Egon steeds in het belang van zijn markiezaat, men zou hierover dikwijls verwonderd zijn, indien men de gehechtheid van het huis van Auvergne aan Frankrijk gekend had.

Een eigenaardigheid van den prins van Auvergne was zijn ijver om de heerlijke voorrechten te behouden en zich daarin te doen gelden; zoo verleende hij genade aan een kamerdienaar, die in een duel een muzikant had gedood.

De oorlog tegen Frankrijk werd met groote verwoedheid gevoerd. Het scheen, dat dit land door de verbondenen ³⁸⁾ zou worden ten onder gebracht. Door de verovering van Bonn in 1703 waren de verbondenen in staat drie legers in Vlaanderen te brengen. De prins van Auvergne bleef echter in zijn onzijdigheid volharden, hoewel het hem waarschijnlijk speet, dat hij den bedreigden staat niet meer zijn diensten kon bewijzen.

De opperbevelhebbers van de verbondenen hielden te Bergen op Zoom een bijeenkomst om een plan voor hun operatiën op te maken. De generaal Marlborough hield er den 10en Juli een krijgsraad, waarvan het resultaat was de inneming van de liniën, die de graaf van Staar te Stecken aanviel en die de Franschen verplicht waren te verlaten na een verdediging, die den overwinnaars duur te staan kwam³⁹⁾.

Het succes zou grooter geweest zijn, indien de baron van Obdam, er slechts op bedacht den vijand te verontrusten, niet verplicht ware geweest den slag van Eekeren aan te nemen, dien de maarschalk de Bouflers hem aanbood en waarvan de afloop niet aan de verwachting der verbondenen beantwoordde.

In den winter van 1705 maakten de Franschen het plan zich van Bergen op Zoom, Maastricht en andere vestingen meester te maken, hetgeen gemakkelijk werd gemaakt door het bezit van Antwerpen, in hetzelfde jaar verkregen. François Egon zag door deze bedreiging beslist van zijn weifelende neutraliteit af; de Staten-Generaal gaven

³⁸⁾ De geallieerden Engeland, Duitsland en de Nederlanden.

³⁹⁾ Welke die prijs was is niet vermeld.

hem het bevel over hun cavalerie. Reeds had men hem eenige malen aan de zijde der verbondenen gezien; maar slechts voor korten duur. Hij handelde geheel in overeenkomst met den gouverneur der vesting, den generaal Tscharnier en door hun waakzaamheid en behendigheid werd het plan van de Franschen geheel verijdeld. Zij hadden alle bijzonderheden van het plan te voren ontdekt.

De vijand had een groot aantal spionnen uitgezonden om zich te vergewissen van de sterkte en den toestand van het garnizoen, van het aantal Fransche krijgsgevangenen, waarvan er werkelijk een groot getal aanwezig waren, van bijzonderheden, aangaande de verdedigingswerken en van de bezettingen en de posten, welke uitgezet waren. Op grond van de ingekomen berichten werd nu een plan opgemaakt.

François Egon slaagde er echter in een copie van dit plan machtig te worden, en toen de Franschen bericht kregen, dat het plan ontdekt was en dat er in de stad tegenmaatregelen waren genomen, bleven zij stil in hun garnizoenen en zagen van hun onderneming af. Zij trachtten zich echter schadeloos te stellen door zich in troepen, die dagelijks van het garnizoen in Zandvliet uitgingen, in het markiezaat te verspreiden en de omstreken van Bergen op Zoom te verwoesten.

De verbondenen besloten daarom genoemde sterkte aan te vallen. De prins van Auvergne commandeerde daarbij de cavalerie van de Republiek. Zandvliet werd genomen en geslecht in November 1705.

Men begrijpt, hoe groot de genegenheid van de poorters van Bergen was voor hun heer, dewijl zij er van overtuigd waren, dat hij krachtdadig voor hun veiligheid zorg droeg. Een bewijs van deze gevoelens werd gegeven tijdens de voltrekking van het huwelijk van

den markies met Maria Anna, hertogin van Aremberg en Aarschot, in 1707.

Daarbij kwam, dat door uitbreiding van het markiezelijk hof de welvaart van de stad toenam. De magistraat gaf in het stadhuis een groot gastmaal, gevolgd door een bal, hetwelk de jonge echtgenooten met hun tegenwoordigheid vereerden.

Deze feesten hielden den markies echter slechts zoo lang in de stad als de belangen van het vaderland het toelieten: hij had met hart en ziel besloten tot de verdediging daarvan. De militaire loopbaan van den prins van Auvergne is rijk aan daden, die getuigen van bekwaamheid en grooten moed. In de gevechten, waaraan hij deelnam, hanteerde hij den degen van den beroemden Turenne. Hij stierf den 27en Juli 1710 op vierendertigjarigen leeftijd aan de pokken. Van dezen held werd gezegd ⁴⁰⁾:

Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra esse sinunt.

Zeer verwonderlijk, dat de dag van 27 Juli de ongeluksdatum is voor het huis van Auvergne. De beroemde maarschalk de Turenne, zoon van den hertog de Bouillon, sneuvelde den 27en Juli 1675 nabij Salzbach. De prins de Turenne, zijn neef, stierf den 27en Juli 1692, Frederik Maurits, graaf van Auvergne, den 27en Juli 1707 en de dochter en erfgename van François Egon, Henriette de la Tour d'Auvergne, den 27en Juli 1728.

Henriette was een tweejarig kind, toen haar vader overleed. De kardinaal de Bouillon meende als oudoom recht op hare voogdij en op

⁴⁰⁾ “Het lot heeft deze man slechts de aarde te bieden, en staat hem niet toe om verder te bestaan”. [Virgilius, Aneid VI 869-870](#).

het vruchtgebruik van hare goederen te hebben. Deze prelaat had zijn vaderland verlaten, omdat hij bij den koning in ongenade was gevallen, meer door zijne onhandigheid dan door schuld. Hun Hoog Mogenden kenden hem behalve de voogdij van Henriette en het vruchtgebruik harer goederen ook de abdij van St. Amandus toe, omdat zij hem vereerden om zijne groote deugd en ook om hem eenigszins schadeloos te stellen voor het verlies van zijne goederen in Frankrijk, die verbeurd waren verklaard. Zelfs zijne meubels, zijn goud en zilver waren in beslag genomen.

In het begin van 1711 werd de kardinaal te Bergen op Zoom met alle eer ingehaald; zelfs kwam de burgerij onder de wapenen. Het volgende jaar begaf zich de kardinaal naar Rome, misschien ook uit vrees, dat het vredetractaat van Utrecht niet voordeelig voor hem zou zijn. De Raad van Brabant te 's-Gravenhage droeg nu de voogdij over vrouwe Henriette op aan hare ooms, den kardinaal d' Auvergne en Frederik, coadjutor van Straatsburg.

De vrede van Utrecht in 1713 maakte weer een einde aan de ellenden van den oorlog. Het vorige jaar nog had de maarschalk de Villars door een detachement een verwoestenden inval laten doen in de Republiek als weerwraak voor de verwoestingen, die de Hollanders hadden aangericht in de bisdommen Rheims, Chalons, in Verdun, Lotharingen, enz.

In 1717 bracht czaar Peter de Groote een bezoek aan Bergen op Zoom. Incognito en in een postwagen kwam hij de stad binnen. Door een der burgemeesters rondgeleid, bezichtigde hij de vestingwerken. Nog denzelfden dag vertrok hij, vol bewondering over hetgeen hij had gezien.

Het huis von Zulsbach ⁴¹⁾

Maria Henriette kwam in 1721 als markiezin in Bergen op Zoom aan en kort daarop zegende de kardinaal d' Auvergne, toen aartsbisschop van Weenen, het huwelijk in van haar met Jan Christiaan von Sulzbach, paltzgraaf aan den Rijn, hertog van Beieren, Gulik, Kleef en Berg. Opnieuw had Bergen op Zoom een feestaanzen en waren de verschrikkelijke tooneelen van den oorlog, daar zoo veelvuldig aanschouwd, vergeten. Sulzbach was het elfde geslacht, dat in Bergen op Zoom regeerde; deze paltzgraaf was de negentiende heer en de negende markies.

In 1724 werd Karel Theodoor, later keurvorst van de Paltz, geboren. Gedurende zijne regeering viel het beleg van de vesting door de Franschen in 1747 voor. In 1742 huwde hij Maria Elizabeth von Sulzbach. Voor dien tijd stond hij onder de voogdij van de hertogin van Aremberg.

⁴¹ Moet zijn 'Sulzbach'. In de verdere tekst is deze naam gecorrigeerd.

ZESDE HOOFDSTUK

Beleg der Franschen in 1747

De dood van keizer Karel VI in 1740 was de aanleiding tot den Oostenrijkschen successie-oorlog.

In 1747 werd den luitenant-generaal Löwenthal door den maarschalk van Saksen gelast op de muren van Bergen op Zoom aan te rukken en die stad te belegeren. Zandvliet werd eerst ingesloten en daar de kolonel Kindschot⁴²) het gedurende den nacht had verlaten, stond generaal Löwenthal niets in den weg om zijne troepen een kamp te doen betrekken van af Ossendrecht tot aan de Schelde. Den 12en Juli, na de voorposten te hebben teruggedreven, verplaatste hij het [kamp] rechts van het fort Moermont op een half uur gaans van Bergen op Zoom.

De prins van Hessen-Philipsthal, gouverneur van de vesting, bepaalde zich tot de uitsluitende verdediging van deze, terwijl de prins van Saksen-Hildbourghausen, belast met het bevel over het kleine veldleger van de Republiek, aanvankelijk den waarnemingsdienst voor de vesting verrichtte. Doch deze prins trok zich spoedig achter de linie terug, vooral omdat de vijand in den beginne daarop zijne aandacht scheen te vestigen.

Deze linie bestond uit den bedekten weg tusschen de vestingen Bergen op Zoom en Steenberg en met de forten Moermont, Pinsen en Rover tot steunpunten.

Ofschoon de Staten-Generaal misschien veel vertrouwen in den gouverneur stelden, voegden zij hem den beroemden generaal

⁴² Kinschot

Cronstrom toe, niemand meer dan dezen bekwaam achtende voor de verdediging van zulk eene belangrijke vesting. Deze generaal kwam den 14en Juli aan. Het was dezelfde dag, dat de Franschen, ofschoon het geschut van de vesting sedert twaalf uur was begonnen te vuren, de eerste verschansingen aanlegden.

Na deze eerste beschikking (beschieting?) waren zij tot den 20sten bezig hunne gedekte opstellingen en magazijnen te maken, de emplacementen voor hunne batterijen aan te brengen en de verschillende hulpmiddelen, die dagelijks aangevoerd werden, te ontvangen en gedekt op te stellen.

Zij hadden wel versterking noodig, want in den beginne was het korps nauwelijks vijf duizend man sterk, dus absoluut te zwak om eene versterkte plaats van dien omvang te belegeren. Het was zelfs waarschijnlijk, dat de uitval, in den nacht van den 16en op den 17en door den generaal Cronstrom gelast, het grootste succes zou hebben gehad, indien het plan daartoe niet vóór de uitvoering was ontdekt. De vierhonderd fusiliers en de tweeënnegentig arbeiders, waaruit de uitvallende troep bestond, hadden nauwelijks de palissaden van den bedekten weg bereikt, of, overstelpt door het aantal van den vijand, die zich plotseling in de verlaten loopgraven van den linkervleugel stortte, zagen zij zich verplicht aan den terugtocht te denken. De terugtocht was overhaastig en wanordelijk, achter de kruin van het glacis was de eenige wijkplaats, die men tot bescherming tegen overvalling kon vinden.

Den 20en tegen drie uur in den morgen begon de artillerie van den aanvaller, bestaande uit zestig stukken en zestien mortieren, de stad te beschieten. De uitwerking beantwoordde zeer aan de verwachting; de bommen verpletterden verscheiden huizen en de brandkogels staken

de groote kerk in brand. Sedert dit noodlottige voorval werd de inspanning van den aanvaller beloond met uitkomsten, niet minder rampspoedig voor den verdediger, ondanks den moed, dien deze steeds betoonde.

Den 23en opende eene nieuwe batterij van achttien stukken haar vuur op 'Kijk in de Pot', eene van acht stukken deed zich voor het fort Rover hooren en eene van vier voor het fort Pinsen.

In den nacht van 29 op 30 Juli waagde de verdediger een nieuwen uitval voor het fort Rover. Drie compagnieën grenadiers deden tweemaal een aanval op den vijand, maar deze werd telkens afgeslagen en ten slotte waren zij genoodzaakt in wanorde terug te trekken achter het glacis; dat zij zelfs moesten verlaten zonder er op nieuw te kunnen komen.

In den nacht van 5 op 6 Augustus deden de Franschen den eersten aanval, die op twee naast elkaar gelegen lunetten gericht was. In verschillende aanvallen maakten zij zich door gebruik te maken van bressen, door de bresbatterijen in de muren aangebracht, meester van eenige voorwerken, ondanks de buitengewone hardnekkigheid van den verdediger. Soms behaalde deze voor een oogenblik voordeelen op den aanvaller, maar steeds om ze weer even spoedig te verliezen. Daarbij kwam, dat het hoofdmagazijn van den verdediger in brand geraakte. In alle omstandigheden scheen het meerdere aantal te beslissen over de overwinning. De hoop en het moreel van den aanvaller groeiden aan, naarmate het garnizoen, dat toch reeds zwak was, door allerlei gevaarlijke ondernemingen verzwakte.

Gedurende den nacht van 15 op 16 September had de algemeene aanval plaats. Men ging over tot de afdaling in de droge gracht door middel van een onderaardschen gang. Doordat de galerij aan de

overzijde door mijnen was ingestort en de puinhoopen daarvan de gracht hadden gevuld, werd dit gemakkelijker. De gouverneur gaf den 15en de noodige bevelen en nam de vereischte maatregelen om de onderneming van den aanvaller te doen mislukken. De aanval had plaats over de lunet van Dedum⁴³) en het bastion Pucelle.

Toen de gouverneur bericht kreeg, dat de vijand zich op het genoemde bastion had geworpen, zond hij achtereenvolgens drie onderofficieren, als ordonnans dienstdoende, naar den commandant van het regiment van Regteren, dat tot algemeene reserve was aangewezen. De ordonnansen bereikten dit regiment echter niet en werden of gedood of opgelicht, waardoor het regiment niet aan het bevel van den gouverneur kon voldoen. Steeds drongen grootere getalen van den vijand de stad binnen en na een kort gevecht in de stad, gaf de gouverneur last om de aftocht te blazen.

Het was ook niet meer mogelijk om stand te houden. De Franschen waren sterk 60 compagnieën grenadiers en 16 bataljons ander voetvolk, terwijl het garnizoen uit 9 bataljons bestond. Hierbij kwam nog, dat de verdediger zeer verzwakt was en de aanvaller op ondersteuning kon rekenen.

De uittocht had plaats uit de Steenbergsche poort met groote verliezen onder het vijandelijk vuur. De gouverneur kreeg een schot in het been, doch steeg niet van zijn paard af, voordat de laatste troepen buiten de poort waren. Alleen het regiment van Regteren, dat door genoemd voorval niet op het vereischte oogenblik en op de vereischte plaats in

⁴³ Ravelijn Dedem

den strijd had kunnen ingrijpen en werkeloos achter bleef, werd afgesneden en moest zich aan de genade van den vijand overgeven⁴⁴).

De mare van de inneming van Bergen op Zoom verwekte algemeene verwondering. De generaal Coehoorn had niets gespaard van hetgeen de menschelijke industrie kon voortbrengen tot versterking der stad. Zelfs voordat deze generaal zijn meesterwerk verricht had, bood de vesting steeds weerstand aan de uiterste inspanningen van de machtigste vijanden. Na de verbeteringen van Coehoorn werd de vesting als eene der sterkste van Europa beschouwd. De Staten-Generaal hadden - zooals gezegd is - aan den prins van Hessen-Philipsthal, in wien zij veel vertrouwen stelden, den generaal Cronstrom toegevoegd, een man van groote ervaring en een meester in de belegeringskunst. Ondanks dit alles was Bergen op Zoom gevallen, en wel in den tijd van nauwelijks twee maanden!

Als eene van de oorzaken hiervan moet worden beschouwd de linie, die zich uitstrekt van Bergen op Zoom tot Steenberg, in 1628 aangelegd. Tijdens het beleg werd deze linie verdedigd door den prins van Saksen-Hildbourghausen. Vroeger strekte zich om Bergen op Zoom eene onafgebroken natuurlijke inundatie uit tot Steenberg. Deze inundatie belette den vijand Bergen op Zoom aan alle zijden in te sluiten en maakte den aanvoer tot ondersteuning der bezetting gemakkelijk.

De directeur-ingenieur van Bommel meende in 1727 de sterkte te vermeerderen door het aanleggen der linie en liet in het midden van

⁴⁴ Het regiment Regteren was gestationeerd op de Waterschans, en kon niet meer worden bereikt dat ontruiming van de stad aanstaande was.

het inundatieterrein eene gracht graven, die zich langs de linie uitstrekte. De ligging en de toestand der linie nu waren in strijd met het plan van Coehoorn, een der grootste genieën van zijne eeuw, welk plan door Willem III, een der bekwaamste veldheeren van dien tijd, was goedgekeurd. Het gevolg hiervan was, dat door die gracht er geen water genoeg was voor de inundatie der omstreken van Bergen op Zoom en om de droge gracht om de stad op het vereischte oogenblik te vullen. De sluizen, die daartoe met veel zorg door Coehoorn waren aangebracht, waren nu geheel zonder nut. Daarenboven kwam nog de heerschende droogte, die niet gunstig was voor de verdediging.

Wat de linie betreft, deze is door de Franschen te vergeefs aangetast, doch indien zij hunne pogingen met meer kracht hadden doorgezet, dan was het zeer de vraag of zij daarin niet zouden zijn geslaagd. En de reden, dat zij niet meer troepen tot den aanval op de linie bestemden, was, dat de inneming van de vesting hun hoofddoel was. Zelfs zou het doorbreken van de linie voor de Franschen nadeelig zijn geweest, omdat zij, in den beginne althans, te zwak waren om de geheele stad in te sluiten en zij dan bloot hadden gestaan aan allerlei verontrustingen in den rug van uit Steenberg en door den prins van Saksen-Hildbourghausen, die het bevel voerde over het kleine veldleger van de Republiek. Dit laatste was te zwak om de Franschen in hunne operatiën tegen het bastion Pucelle tegen te werken.

De linie was in den gegeven toestand en de gegeven omstandigheden nadeelig en het was beter geweest, indien de troepen, met de verdediging daarvan belast, waren gebruikt tot versterking van het garnizoen der vesting.

Eene tweede oorzaak van het verlies der vesting is de geringe sterkte van de bezetting. Terwijl men het voordeel had, dat de vesting aan de noordzijde niet was ingesloten, had men langs die zijde nieuwe troepen kunnen aanvoeren.

Door de vrijheid van communicatie met de buitenwereld waren de steden van Holland en Zeeland naijverig om het garnizoen van levensmiddelen en allerlei zaken, zoowel nuttige als onnuttige, goed te voorzien. Dit veroorzaakte overvloed, gemakzucht, enz., welke het nastreven van plichten deden verslappen.

Deze laatstgenoemde omstandigheid gaf ook aanleiding, dat men op vreemde arsenalen ging rekenen, waardoor men dikwijls gebrek had aan munitie. Daardoor kwam de aanvaller vaak in de gelegenheid veilig de verdedigingswerken te naderen, omdat de vuurwapenen zoo goed als zwijgend moesten blijven.

Als laatste oorzaak kan nog worden genoemd de weinige geoefendheid van de artillerie na een lang tijdperk van vrede.

ZEVENDE HOOFDSTUK

Vrede van Aken

Den 18en November, dus kort na den vrede van Aken, gesloten den 18en October 1748, werd van wege den markies Karel Theodoor op de conferentiën gehouden te Brussel over de evacuatie van de Nederlanden eene memorie ingediend, eischende het herstel van den keurvorst van de Paltz als markies van Bergen op Zoom in het bezit van zijne oude rechten van welke hij was ontzet geworden.

Volgens het vredestractaat, van Munster, later bevestigd door de vredestractaten van Nijmegen, Rijswijk en Aken, zouden de lasten, die tijdens den oorlog werden geheven, ophouden, de troepen de stad ontruimen en aan deze landen hare eerste vrijheid wedergegeven worden. In weerwil daarvan werden in plaats van het opheffen der belastingen nieuwe ingevoerd en werden door verschillende plakkaten, reglementen, ordonnantiën en resolutiën de rechten, aan de heerlijkheid eigen, gekrenkt en verminderd.

De markies eischte nu vernietiging van alle belastingen, opheffing van genoemde plakkaten, enz. en eene schadevergoeding voor de verwoesting van zijne eigen goederen en domeinen, bedragende meer dan *f* 475.000 en meer dan *f* 2.000.000 voor de stad en het markiezaat. Volgens eene bijgaande memorie zou de Fransche koning met veel genoegen zien, dat de Staten-Generaal de rechtmatige oorzaak der klachten van den keurvorst deden ophouden.

Hun Hoog Mogenden gaven geen antwoord op de memoriën. Eene protestatie van wege den markies en eene nieuwe memorie van den koning van Frankrijk werden aan den Commissaris van Hun Hoog Mogenden, den baron van Burmania, overgegeven, waarop geen antwoord volgde. In eene derde memorie van wege den koning werd

verklaard, dat voor het ontvangen van een antwoord niet zou worden voortgegaan met de restitutie van Staats-Vlaanderen en met de ontruiming van Bergen op Zoom.

In een ontzettend breedvoerig verslag werd door de Staten-Generaal de rechtmatigheid van de eischen van den keurvorst zoo veel mogelijk weerlegd en ten slotte verklaarden Hun Hoog Mogenden, dat zij bereid waren gehoor te geven aan de voorstellen, door Zijne Doorluchtige Hoogheid den keurvorst te doen, want dat hun niets meer ter harte ging dan een ieder in zijne rechten en bezittingen te handhaven. Het zou hun een bijzonder genoeg zijn aan zijne keurvorstelijke Doorluchtigheid te geven alle satisfactie, die men volgens de regels van eene nauwgezette en onpartijdige justitie aan hem zou zijn verschuldigd, en zij vertrouwden op grond van het billijkheidsgevoel en de bezadigheid des konings, dat volkomen genoeg zou worden genomen met het generale antwoord en de oprechte protestatie van de Staten-Generaal.

Het gevolg was geen verbetering in den toestand van den markies. Het geslacht von Sulzbach bleef tot 1795 in Bergen op Zoom, toen het markiezaat door het afschaffen van alle overblijfselen van het leenstelsel en alle heerlijke rechten ophield te bestaan.

Karel Theodoor stierf in 1799. Het markiezaat werd door Maximiliaan Joseph, hertog van Tweebrugge, die het bij erfeling had verkregen, voor anderhalf millioen gulden aan de Bataafsche Republiek verkocht.

Den 7en December 1748 werd Bergen op Zoom ontruimd door de Franschen in gevolge de overeenkomst bij den vrede van Aken gemaakt. Een vierde gedeelte van de gebouwen en huizen der stad waren verwoest. Den 18en Januari 1749 werd van wege de Staten-Generaal een vrijdom van belasting afgekondigd voor huizen, die

geheel verwoest waren, voor tien jaar en voor die, welke
aanmerkelijke schade hadden geleden, voor drie jaar, alsmede een
dergelijke vrijdom van de geestelijke renten. Den 3en Juli 1750 werd,
omdat dit niet genoegzaam was om de huizen weer te doen
opbouwen, ten dien einde drie honderd duizend gulden toegestaan.
Daarover werden gesteld drie commissarissen, die daarvan onder
goedkeuring van den Raad van State een hoofdelijken omslag deden
over alle verwoeste huizen, naar gelang van een ieders behoefte.

In Februari 1748 vielen ten gevolge van den brand in het vorige jaar de
muren en gewelven in van den ouden St. Lambertuskerk, ten onrechte
St. Geertruidakerk genoemd, zooals wij gezien hebben. In 1751 begon
men aan de herstelling daarvan. Daarmede heeft de kerk zeer veel
geleden, omdat geen geld genoeg voorhanden was om haar in den
ouden stijl weer op te bouwen. De fraaie toren, evenals de kerk geheel
van grauwen arduinsteen, heeft eveneens zijn schoonheid verloren.
Het kunstige klokkenspel werd door de Franschen medegenomen en in
den toren te Valenciennes opgehangen, waar het ongeveer gedurende
eene eeuw heeft gespeeld, totdat de toren instortte. Alleen het
grootste gedeelte van het hoogkoor der kerk dagteekent van de
middeleeuwen.

Laatste⁴⁵) geschiedenis van Bergen op Zoom.

Herhaaldelijk hadden tusschen de Bergsche en Tholensche visschers geschillen plaats over het recht op het vischwater. De Zeeuwen beroofden in 1778 op aandrang van Tholen den Bergen op Zoomenaars van vele visscherijen, die dezen reeds meer dan twee eeuwen na vele opofferingen bezaten. Zij meenden, dat de stroomen tusschen hunne eilanden hun als eigendom behoorden.

Bovendien beletten zij den visschers van Bergen op Zoom het rapen van mosselen op de zandplaten. Dit moest deze stad zich laten welgevalen, omdat Tholen als stemhebbende stad in de staten van een der gewesten van de Republiek meer invloed had dan een stad van de minder bevoordeelde generaliteitslanden.

In het laatst van 1802 namen de Tholenaars drie booten van Bergen op Zoomsche visschers en verkochten die in het openbaar, terwijl de visschers van die booten eenige dagen gevangen werden gehouden. De visschers van Bergen op Zoom gingen voortaan te zamen uit en leden geen letsel, totdat in het begin van 1803 de Tholensche schutterij hare visschers hielp en die van Bergen op Zoom gevangen nam. Dit geschiedde aan den overkant der Schelde recht tegenover Bergen op Zoom. Toen dit schouwspel aan het havenhoofd van deze stad werd waargenomen, braken de schippers en andere burgers in woede los, wapenden zich, sprongen in allerlei vaartuigen en ontzetten hunne visschers.

In 1792 werd de stad in staat van verdediging gebracht bij het verklaren van den oorlog door de Fransche Republiek aan den

⁴⁵ (toen) Recentste geschiedenis

stadhouder der vereenigde gewesten, totdat de Franschen in Maart 1793 de voormalige Oostenrijksche Nederlanden ontruimden. Na den slag van Fleurus in 1794 vertoonden de Franschen zich weer voor de stad, die nogmaals in staat van beleg werd gesteld.

Den 28en Januari 1795 werd de stad overgeleverd aan de Franschen op last van de regeering der Republiek met het gelijktijdig bericht, dat de vereenigde gewesten overheerd⁴⁶) waren. Bij het sluiten van het verdrag van vrede en bondgenootschap met de Fransche Republiek, waarbij de Nederlanden tot een onafhankelijken staat onder den naam van Bataafsche Republiek werden verklaard, werd Bergen op Zoom met de overige generaliteitslanden vereenigd om als een afzonderlijk gewest mede deel in de regeering van de Republiek te hebben. Het opheffen der voorrechten enz. ging niet zonder veel tegenkanting.

De Franschen maakten van het Markiezenhof in 1795 een militair hospitaal. Het hof bestaat uit verschillende groote gebouwen, van tijd tot tijd opgericht en samen gevoegd. Het bevat binnen den omtrek vier open plaatsen, door verscheiden tezamen verbonden gebouwen omringd. Deze bevatten ruime zalen, kamers en lokalen tot verblijf van een vorstelijken hofstoel en diens bedienden, een vertrek, genaamd 'de vierschaar', waarin eertijds het leenhof hare zitting hield, de griffie dier vierschaar met eene voor het vuur beveiligde archiefkamer, benevens eene broodbakkerij, eene bierbrouwerij, een koetshuis, eene bergplaats voor rijtuigen, stallen voor paarden en vele kelders. Vroeger was er ook een schoone tuin.

⁴⁶ Overwonnen, en daarom zich overgegeven hadden.

In vorige tijden waren op dit hof vijf torens, die alle tot op de hoogte der daaraan belendende gebouwen zijn afgebroken. Degene, welke in den noordwestelijken hoek van het eerste binnenplein staat, had voor 1780 nog zijne oorspronkelijke hoogte. Deze achtkantige toren was merkwaardig door zijne bouwwijze. Iedere verdieping was ruimer in horizontale doorsnede dan de verdieping daaronder zoodat het bovendeel, met eene balustrade omgeven, veel breeder was dan de voet van den toren. De ijzeren traliën aan vele ramen, vooral aan den voorgevel, zijn door de zonderlinge ineenvoeging der spijlen ware kunststukken van smeedwerk.

Tegenover het Markiezenhof lag vroeger de Beurs, alleen bestaande uit een vierkant plein met linden beplant. Hier kwam dagelijks een groot getal kooplieden om hunne zaken te doen.

Met de nieuwe staatsregeling van 1798 werd het westelijk gedeelte van Bataafsche Brabant, waartoe het voormalig markiezaat en Breda behoorden, met Zeeland en de eilanden van Zuid-Holland het departement van 'de Maas en de Schelde'. Doch met de invoering van het koningschap van Lodewijk Buonaparte in 1806 keerde de gewestelijke indeeling in departementen terug.

In 1809 beproefden de Engelschen in Zeeland te landen. Het landingsleger bestond uit 38.000 man en 144 belegeringsstukken. Daartoe waren 1500 transportschepen noodig, die beschermd werden door eene vloot van 254 groote en kleine oorlogsvaartuigen. Deze vruch-

telooze onderneming diende tot voorwendsel ⁴⁷⁾ om de vereenigde gewesten bij het Fransche keizerrijk in te lijven, hetgeen in 1810 geschiedde. De vloten der Engelschen durfden niet onder het bereik van het geschut der vesting Bergen op Zoom te komen.

De Fransche wetgeving werd den 1en Januari 1811 ingevoerd. De inlijving had eene nieuwe indeeling in departementen ten gevolge. Het westelijk gedeelte van Brabant, waartoe het voormalig markiezaat behoorde, werd een deel van het departement 'de beide Nethen.'

De roem van de vesting Bergen op Zoom bereikte zijn toppunt door de onderneming der Engelschen in 1814, waarvan de kolonel Le Grand ⁴⁸⁾ een omstandig verhaal heeft geschreven. Door verraad en omkooprij trachtten zij den 8en Maart in het bezit van de stad te geraken. Reeds waren de Engelschen in de stad gedrongen en hadden zij twee derden van de wallen veroverd, toen zij nog met verlies van vele dooden en twee duizend man als gevangenen verdreven werden.

Den volgenden morgen waren de Franschen weer geheel meester van de stad. Na de herstelling van de Bourbons op den Franschen troon werd Bergen op Zoom den 3en Mei door de Franschen ontruimd. Zij trokken roemrijk uit, de vaandels, den 8en Maart op de Engelschen veroverd, medevoerend ⁴⁹⁾.

⁴⁷⁾ Bedoeld: 'Werd door Napoleon als aanleiding gebruikt'. Kwestieus; de inlijving in het Franse rijk vond plaats omdat Napoleon niet te spreken was over de houding van zijn broer, Lodewijk Napoleon als koning van de Nederlanden.

⁴⁸⁾ En anderen: Van Gorkum; '*De bestorming van de vesting Bergen op Zoom*' en Maronier, '*De Gids of de verrassing van Bergen op Zoom*'

⁴⁹⁾ De Franschen verlieten de stad op 3 mei 1814.

Herbegraving van de heeren van Glymes

In 1829 had een zeldzame plechtigheid te Bergen op Zoom plaats. Ingevolge besluit des konings werden de stoffelijke overblijfselen van de voormalige heeren en markiezen, alsmede die van hunne vrouwen en kinderen, uit een der kelders van het Markiezenhof, toen tot kazerne gebruikt, gehaald en in een grafkelder, te dien einde in de Roomsch-Katholieke kerk vervaardigd, overgebracht.

Eigenaardig was, dat men èn bij het gemeentebestuur èn bij het Departement van Binnenlandsche Zaken deze heeren en markiezen noemde 'graven van de Lippe.' De aanleiding tot deze verwarring was de bijnaam van een der heeren, Jan II de Glimes, met de lippen, (1431-1494).

In 1820 toen de localiteit van het Markiezenhof werd opgenomen, omdat men van regeeringswege het plan had daarvan eene kazerne te maken, vond men de lijken in een der kelders. In, hetzelfde jaar nam de koning genoemd besluit, doch men wachtte op de voltooiing van de Roomsch-Katholieke kerk, waarvan het project toen was gemaakt. Door het bouwen van deze kerk kwam een einde aan de geschillen tusschen de Katholieken en de hervormden over de groote kerk. De kerk werd den 23en September 1829 ingewijd. Van de plechtigheid, waarmede het overbrengen der stoffelijke overschotten gepaard ging, is eene beschrijving te vinden in de Nederlandsche Staatscourant van 5 November 1829 N° 261. Zelfs in deze courant spreekt men van graven 'van de Lippe.'⁵⁰)

Voorheen berustten deze lijken in het familiegraf der heeren van Bergen op Zoom, hetwelk zich bevond onder eene verheven tombe voor het grootaltaar in de eigenlijke St. Geertruidakerk. Dit graf werd

⁵⁰ Zie bijgevoegd artikel in de [bijlage](#)

bij de plundering der kerk door het staatsche krijgsvolk in 1580 zoodanig vernield, dat het met het plaveisel der kerk gelijk was. Door den brand van 1584 stortte de kerk in. De puinhoopen bleven liggen tot 1699, toen het puin benevens de plaats van de verwoeste kerk voor *f* 6000.- aan den Staat werd verkocht. Het puin werd gebruikt voor het metselwerk der fortificaties, door Coehoorn aangelegd. De plaats van de kerk werd tot eene parade- of wapenplaats voor de bezetting ingericht.

Bij het opruimen der puinhoopen en het uitdelven der grondslagen ontdekte men den reeds lang vergeten grafkelder, waarin verscheiden looden doodkisten met opschriften waren. Die kisten werden toen overgebracht naar een kelder in het Markiezenhof ⁵¹).

In 1830 werd Bergen op Zoom in een langdurigen staat van beleg gebracht ⁵²).

Na 1870 hield de stad op vesting te zijn en werden, de vestingwerken eerst voor een gedeelte en allengs geheel gesloopt. Van hoeveel belang misschien in een toekomstigen oorlog eene vesting Bergen op Zoom zou kunnen zijn, zooals zij geweest is, zou zij niet voldoen aan de eischen, die tegenwoordig aan eene vesting gesteld worden.

⁵¹ Op 2 september 1988 werden de stoffelijke overschotten tenslotte weer overgebracht naar de Gertrudiskerk, omdat de 'Roomsche-Katholieke kerk' aan de erediensten werd onttrokken en werd omgebouwd tot het stadstheater 'De Maagd'. Deze overbrenging heeft 'zonder publiciteit en in alle rust' plaatsgehad. Zie voor nadere info het vervolgartikel 'Het rusteloos gebeente' in de [Waterschans 1988-4](#) en [Waterschans 1990-3](#).

⁵² In 1830 scheidden de Zuidelijke Nederlanden zich af; de [Belgische Revolutie](#) ging niet zonder geweld. Reden om de grensvestingen in parate toestand te brengen.

BINNENLANDSCHE BERIGTEN.

Op den 23sten September van dit jaar is het nieuwe kerkgebouw, hetwelk met hulp van een zeer aanzienlijken onderstand van 's Konings wege, voor de Roomsche Katholieke gemeente te Bergen op Zoom, gesticht is geworden, plegtig ingewijd. Nadat deze inwijding had plaats gehad, heeft men aldaar ook aan 's Konings uitdrukkelijke begeerte voldaan, volgens welke de stoffelijke overblijfselen der *Graven van der Lippe*, die in vroeger tijd te Bergen op Zoom geregeerd hebben, en welker gebeente aldaar in eene der kelders van het voormalig Markiezen- of Prinsen-hof rustte (dat thans tot eene kazerne ingerigt is), naar dit nieuwe kerkgebouw overgebracht moesten worden. Dit heeft den 28sten October jl. plaats gehad.

De leden der Regering benevens den Kommandant der stad, de geestelijken der Hervormde en Luthersche gemeenten, de verder daartoe uitgenoodigde ambtenaren; de Officieren der Schutterij en der bezetting begaven zich des morgens ten half tien ure, in plegtigen optogt, onder het gelui der klokken, en voorafgegaan door treurmuziek, van het stadhuis, naar het gewezen Prinsenhof; aldaar werden de stoffelijke overblijfselen der genoemde Graven, in eene looden kist, met een sterk houten bekleedsel omgeven, gelegd, en door twaalf onder-officieren van de schutterij en de bezetting naar de lijkkoets gedragen, waarin dezelve naar de kerk werden overgebracht, wordende de slippers van het kleed door vier leden van den stedelijken Raad gedragen; terwijl de optogt doot een deel voetvolk geopend en besloten werd.

Aan de kerk werd de trein door den Pastoor met zijne beide Kapellanen ontvangen en binnengeleid; welke vervolgens eene plegtige lijkdienst deden, na het verrigten waarvan de kist in een daartoe opzettelijk vervaardigden grafkelder, aan den voet van het Hoogaltaar, ter aarde besteld werd.

[Nederlandsche Staatscourant 5 November 1829 No 261 pag 2](#)

De lezer zij er op geattendeerd dat er over de geschiedenis van Bergen op Zoom na het verschijnen van dit boekje, zeer vele nieuwe publicaties met actueler inzichten zijn verschenen. Vaak heeft nader onderzoek in archieven, maar ook opgravingen, geheel nieuwe inzichten opgeleverd.

Tot vandaag de dag komen nog steeds nieuwe aspecten van de geschiedenis van de stad, het markiezaat, en diens bewoners aan het licht.

Eenieder die hierin is geïnteresseerd, kan zijn of haar kennis bovendien verregaand uitbreiden door deel te nemen in de [School voor Geschiedenis](#), waar in twee cursusjaren van elk 10 avonden een breed pakket aan informatie wordt aangeboden. In volgende jaren kan de verworven kennis op maat worden uitgebreid middels een [modulair keuzeprogramma](#), waarin elke module drie avonden omvat.

De Geschiedkundige Kring, als initiator van deze school stimuleert tevens nieuwe publicaties door plaatsing in het [kwartaalblad de Waterschans](#), en het afnemen van [boeken die als geschenkboek](#) aan de leden worden aangeboden.

Het [lidmaatschap van deze Kring](#) biedt ruimschoots meerwaarde tegen een betrekkelijk geringe jaarlijkse contributie (thans €27.-.)